

Peter VUKMAN
istoričar, naučni saradnik
Univerzitet u Segedinu

JUGOSLOVENSKI POLITIČKI EMIGRANTI U MAĐARSKOJ (1948–1949)

Apstrakt: *Kao neočekivana posledica sovjetsko-jugoslovenskog konflikta, koji je izbio 1948. godine, organizovane su jugoslovenske političke emigrantske zajednice u SSSR-u kao i u istočnoevropskim sovjetskim satelitskim državama, pa tako i u Mađarskoj. U ovoj studiji istražuju se okolnosti organizovanja njihove zajednice u Mađarskoj, počev od pristizanja prvih emigranata pa sve do juna 1949. godine, do hapšenja Lazara Brankova, prvog rukovodioca emigranata. Detaljno je prikazano menjanje broja jugoslovenskih političkih emigranata u Mađarskoj i analiziran je njihov socijalni sastav. Naglasak je stavljen na okolnosti pod kojima je emigrirao Lazar Brankov, kao i na njegovu delatnost u vezi sa organizovanjem emigracije. Autor se u trećem delu studije osvrnuo i na mnogostruke veze emigranata i organa državne bezbednosti. Zaključci su formirani na osnovu arhivske građe u Mađarskoj (Državni arhiv nacionalnog arhiva Mađarske, Istorijski arhiv službi Državne bezbednosti).*

Ključne reči: *sovjetsko-jugoslovenski konflikt, jugoslovenski politički emigranti, Lazar Brankov, mađarsko-jugoslovenski odnosi (1948–1953)*

Informativni biro komunističkih i radničkih partija (Kominform, Informbiro) obnarodovao je u Bukureštu 28. juna 1948. godine odluku kojom je Staljin otvorio „mali hladnoratovski“ front prema Jugoslaviji. U ovoj odluci, koja je s namerom doneta baš na godišnjicu Kosovskog boja, oštro je kritikovana, kao što je poznato, politika jugoslovenskog rukovodstva, a Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) isključena je iz porodice „bratskih partija“. Štaviše, „napredne snage“ jugoslovenske partije pozvane su na obaranje Tita. Iako je javnost tek tada saznala za sukob sovjetskog i jugoslovenskog partijskog rukovodstva, tenzije su se javile još u februaru 1948. godine. Staljin je, naime, 10. februara pozvao u Moskvu rukovodstva jugoslovenske i bugarske komunističke partije (Tito je možda nešto naslutio te se, izgovorivši se bolešću, nije pojavio u sovjetskom glavnom gradu). Na sastanku održanom kasno uveče Staljin je žestoko kritikovao jugoslovensku spoljnu politiku vezanu za tri pitanja: zamerio je što Beograd

i Sofija povodom ugovora o federaciji, potpisanog 1947. godine, nisu prethodno tražili odobrenje Moskve; osudio je bugarskog premijera Georgija Dimitrova zbog govora, održanog u januaru 1948. godine u Bukureštu, u kome je najavio formiranje jedne velike istočnoevropske federacije u koju bi bila uključena i Grčka iako je spadala u interesnu sferu Sjedinjenih Američkih Država; izrazio je nezadovoljstvo zbog toga što su Jugosloveni želeli da pošalju vojne snage u južnu Albaniju. Iako je Staljin kritikovao Dimitrova i bugarsku delegaciju, Jugosloveni su znali da su ove optužbe njima upućene. Milovan Đilas, član jugoslovenske delegacije, sve ovo je u svojoj knjizi *Susreti sa Staljinom (Találkozások Sztálinnal)* interesantno prokomentarisao: „Govorim ćerki da bi me i snaja razumela.“¹ Mada su u žaru sukoba i Jugosloveni i Sovjeti izneli mnogo opravdanih, ali i neopravdanih optužbi, u pozadini neslaganja je zapravo bilo pitanje ko će biti stvarni gospodar Jugoslavije. U zaoštavanju hladnoratovske atmosfere Staljin je očekivao strogu podređenost, potpuno hijerarhijsko podvr-gavanje državnih i partijskih rukovodstava istočnoevropskih zemalja koje su pripadale njegovoj interesnoj sferi. Titova samostalna spoljna politika, u kojoj je bilo i ambicije za vladavinom balkanskom regijom, kosila se sa Staljinovim očekivanjima.

Dramatično narušeni sovjetsko-jugoslovenski, kao i zaoštreni odnosi Jugoslavije sa istočnoevropskim zemljama, ekonomska blokada, vojni pritisak, stalni granični incidenti, psihološki i propagandni rat, raskidanje postojećih ugovora kao i montirani procesi protiv Tita za posledicu su imali potpunu izolovanost Jugoslavije. Međutim, Tito se usudio da se suprotstavi Staljinu i njegovim „najboljim učenicima“. Uz sve to, podrška društva i njegova popularnost, kako među članovima KPJ tako i među građanima Jugoslavije, postepeno su se povećavale. U prilog tome ide i podatak da se broj članova KPJ sa 285.000, koliko ih je bilo krajem 1947, do decembra 1948. godine povećao na 482.938.²

* Izradu ove studije (postdoktorska stipendija, broj 108386), na temu „Istorija jugoslovenskih političkih emigranata koji žive u Mađarskoj (1948–1956)“ [A Magyarországon élő jugoszláv politikai emigránsok története (1948–1956)], pomogla je Državna fondacija za naučna istraživanja (Országos Tudományos Kutatási Alap).

¹ Milovan Đilas, *Találkozások Sztálinnal*, Budapest, Magvető, 1989, 157–170 (citat na str. 161). Jugoslovenski zapisnik sačinjen na moskovskom sastanku prvi je publikovao ruski istoričar Leonid Gibjanski: Leonid Gibjanski, „The Soviet Bloc and the Initial Stage of the Cold War: Archival Documents on Stalin’s Meetings with Communist Leaders of Yugoslavia and Bulgaria, 1946–1948“, *Cold War International History Project Bulletin*, 10 (1998), 111–148. Izvor dostupan na: http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/CWIHPBulletin10_p3.pdf (datum preuzimanja: 21. septembar 2014). Dokument na mađarskom jeziku dostupan je: Péter Vukman, „Sztálin és Tito moszkvai titkos találkozásója, 1948. február 10, Szeged“, *JATEPress*, 2004 (Documenta Historica, 64). Bukureštanska odluka Informbiroa dostupna je: *A Jugoszláv Kommunista Szövetség a nemzetközi munkásmozgalomban 1948 és 1968 között*, Újvidék, Forum, 1968, 246–253.

² Broj članova KPJ je i posle toga imao tendenciju porasta. U decembru 1950. imala je 607.433 člana, u decembru 1951. partijskom knjižicom je raspolagalo 704.617 osoba, potom se broj članova partije 1952. povećao (privremeno) na 772.920. Paul S. Shoup, „The East European and Soviet Data Handbook: Political, Social, and Developmental Indicators, 1945–1975“, Stanford–New York, Hoover Institution Press–Columbia University Press, 1981, 82–84.

Sve to, međutim, nije značilo da su svi stali kao jedan uz Tita. Mnogi su se pitali da nije možda Staljin u pravu, da li su opravdane optužbe protiv rukovodstva KPJ. Podrška SSSR-u bila je velika naročito u Srbiji i Crnoj Gori, među partijskim članstvom, u vojsci i među studentima Beogradskog univerziteta, ali postojala je i među širim narodnim masama. Između 1949. i 1963. godine, zbog podrške liniji Kominterne, iz članstva KPJ isključeno je oko 240.000 ljudi, više od 30.000 njih našlo se i u logoru na Golom otoku, na severnom delu obale Jadranskog mora.³

Pored onih koji su pružali otpor unutar zemlje, bilo je i onih koji su podržavali odluku Kominterne pa su stvorene i zajednice političkih emigranata u SSSR-u i u takozvanim „narodnim demokratijama“, zemalja istočne Evrope lojalnih SSSR-u. Emigraciju su uglavnom sačinjavali članovi tri društvene grupe: učenici i studenti koji se posle juna 1948. godine nisu vratili u Jugoslaviju ili se nisu mogli vratiti; diplomate koji su emigrirali iz stranih jugoslovenskih predstavništava; političke izbeglice (ili oni koji su bili osuđeni za neka krivična dela), to jest oni koji su stavivši svoj život na kocku, ilegalno pobjegli preko granice.

U ovoj studiji autor opisuje istoriju zajednice takozvanih informbirovskih emigranata u Mađarskoj, počev od dolaska onih koji su zatražili politički azil, pa sve do hapšenja Lazara Brankova, prvog domaćeg vođe emigranata (u junu 1949. godine). U prvom delu studije dat je kratak pregled nastanka političke emigracije koja se organizovala u Mađarskoj i analizirana je društvena struktura emigranata. U drugom delu detaljno se opisuje delatnost Lazara Brankova, usmerena na organizovanje emigracije, osvetljavaju se nastali problemi kroz osvrt na političku aktivnost emigranata. Ovaj deo studije predstavlja prerađenu i novim istraživanjima dopunjenu verziju teksta pod naslovom „Lazar Brankov emigrálása és magyarországi emigrációs szervező tevékenysége (1948–1949)“, („Emigriranje Lazara Brankova i njegova delatnost na organizovanju emigracije u Mađarskoj [1948–1949]“) objavljenu u broju 2013/6 časopisa za vojvođansku zavičajnu istoriju *Bácsország* (str. 2–11). U trećem, završnom delu studije, na osnovu nekoliko relevantnih primera, rasvetljavaju se odnosi emigranata i mađarske državne bezbednosti. Ova studija se bazira na podacima koje je autor prikupio u arhivima Mađarske (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára). Podaci do kojih je došao u svojim istraživanjima potkrepljeni su litografisanim dnevnim izveštajima mađarske novinske agencije (Magyar Távirati Iroda) kao i člancima iz relevantnih brojeva lista *Szabad Nép*. Ova istraživanja iz istorije jugoslovenske emigra-

³ Момчило Митровић, *Три документа о ибеовцима*, Београд, ИНИС, 16. 6. 2009, нап. Податке за Србију аутор детаљно анализира на странама 18–33. Број познатих информбировача (у периоду између 1948. и 1955.) Иво Банач проценjuje на 55.663. (Иво Банач, *With Stalin Against Tito. Cominformist Splits in Yugoslav Communism*, Ithaka–London, Cornell University Press, 1988, 150, table 2. /hrvatsko izdanje: Иво Банач, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascepi u jugoslovenskom komunističkom pokretu*, Загреб, Globus, 1990, 148, tabela 2/)

cije u Mađarskoj (1948–1956) podržala je OTKA (Országos Tudományos Kutatási Alap).

Brojnost i socijalni sastav jugoslovenske političke emigracije u Mađarskoj

Od informbirovskih emigranata koji su, nasuprot politici Josipa Broza Tita i političkog vođstva Jugoslavije, podržavali Staljinovu politiku i SSSR, u Mađarskoj politički azil prvi je zatražio Lajoš Dudaš, ranije poslanik u jugoslovenskom parlamentu.⁴ O okolnostima njegovog emigriranja Mađarska novinska agencija (MTI) izdala je saopštenje 10. jula 1948. godine, dve nedelje nakon obnarodovanja bukureštanske odluke Informbiroa. Prema kratkoj vesti Dudaša su, zbog njegovog stava da podržava odluku Informbiroa, hteli da uhapsu 5. jula, na sednici subotičke organizacije Komunističke partije, održanoj na Paliću. Poslaniku srpskog parlamenta je, međutim, uz pomoć komunista iz Hajdukova pošlo za rukom da zajedno s „dvojom radnika komunista“ pobjegne preko granice. U Mađarskoj je, prema saopštenju MTI, „dobio azil koji zaslužuju stari komunistički borci“.⁵

Posle emigriranja Lajoša Dudaša usledili su novi ilegalni prelasci granica. U Mađarsku je 5. septembra prebegao Đorđe Burgijašev, Žarko Ljubovljević (sa suprugom, Milenom) i Savo Novaković.⁶ Njih je sledio 2. oktobra Đuro Žibreg, 4. oktobra Rade Tomanović, a 12. oktobra Slavko Demeter.⁷ U više navrata, oni koji su nameravali da emigriraju, nisu išli pojedinačno već u manjim grupama, prethodno planirali, a zatim zajednički prelazili jugoslovensko-mađarsku granicu. Tako je učinio i Đorđe Burgijašev, koji je, ostavljajući za sobom ženu i troje dece, emigrirao sa još troje ljudi.⁸ Međutim, iz spisa koji se odnose na njegov prebeg ne razaznaje se da li su među njegovim drugovima bili bračni par Ljubovljević i Savo Novaković, koji su emigrirali istog dana. Sve to se može potkrepiti činjenicom da su svi bili poreklom iz Vojvodine; Burgijašev je u ranguru poručnika somborske sreske ispostave Udbe kao kontraobaveštajac rukovodio kontraobaveštajnom i obaveštajnom delatnošću protiv Mađarske,⁹

⁴ U skupštini Srbije Vojvodinu je zastupalo 110 poslanika, od toga dvadeset šestoro Mađara. Lajoš Dudaš je od 1945. rukovodio socijalno-političkim odeljenjem Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine (GNOOV), koje je vršilo funkciju vlade Vojvodine (Vékás János, *Magyarok a Vajdaságban, 1944–1954, Kronológia*, Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2011, 64).

⁵ Mađarska novinska agencija (dalje MTI), Napi Hírek (Dnevne vesti), Belpolitikai szolgálat (Služba unutrašnje politike), 10. jul 1948, 5. izdanje. Takozvani litografisani dnevni izveštaji MTI dostupni su na sajtu: <http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&a=start> (15. jul 2014).

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (dalje MNLOL), M–KS 276. f. 68. cs. 65. ő. e. 13–15. U vezi sa Đorđem Burgijaševom videti MNLOL, M–KS 276. f. 98. cs. 145. ő. e. 9.

⁷ MNLOL, M–KS 276. f. 68. cs. 65. ő. e. 14, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (dalje ÁBTL), O–9698/2. 42–43 i MNLOL, M–KS 276. f. 68. cs. 65. ő. e. 14.

⁸ MNLOL, M–KS 276. f. 67. cs. 126. ő. e. 111–112.

⁹ MNLOL, M–KS 276. f. 98. cs. 145. ő. e. 9. i MNLOL M–KS 276. f. 67. cs. 126. ő. e. 111–112.

dok je Novaković od marta 1948. godine radio u Privrednom odseku Sombora.¹⁰ Novaković je, takođe, bio povezan sa Državnom bezbednošću Jugoslavije: od marta 1945. godine do septembra 1946. godine bio je oficir političke policije i do svog razrešenja je rukovodio kontraobaveštajnim odeljenjem somborske Udbe.¹¹ Među političke emigrante je, međutim, primljen tek četiri meseca kasnije, u januaru 1949. godine.¹² Sve ovo naizgled upućuje i na to da je pristupanju svakog pojedinačnog emigranta uvek prethodilo dugo i temeljno saslušanje od organa državne bezbednosti, njihova lustracija se odugovlačila čak i više meseci. U ovaj proces vlasti su vremenom uključile i predstavnike političkih emigranata.

Boško Kolundžija, Rade Mrđenović i Ante Rak¹³ su 18. decembra 1948. godine stigli u Mađarsku zajedno sa još po tri lica, a slično njima, marta 1949. godine zajedno su prebegli Stjepan Šmit Smit, Milivoj Krstić i Živorad Todorović.¹⁴ O njihovoj aktivnosti za vreme emigracije biće reči u drugom delu ove studije. Ovde treba napomenuti da je jedan deo emigranata nameravao da samo proputuje kroz Mađarsku. Grupa Boška Kolundžije (zajedno sa drugim emigrantima) želela je da nastavi put u SSSR (gde su nameravali ostati sve „dok u Jugoslaviji ne bude pravog marksizma i lenjinizma“)¹⁵, dok je Živorad Todorović zajedno sa svoja dva druga kao krajnju destinaciju svoga puta, pred mađarskim vlastima, označio Čehoslovačku. Na njihovu odluku je uticala i okolnost da su već ranije sva trojica bili u toj zemlji. Todorović, koji je poticao iz porodice aviomehaničara, u februaru 1946. godine kao student tehnike dospeo je u Brno, gde je radio sve do odluke Informbiroa. Nakon te odluke vratio se u Jugoslaviju; najpre je radio u Beogradu, a potom se zaposlio u fabrici torpeda u Rijeci. Sa svoja dva dvadesettrogodišnja druga je u ovoj luci na Jadranu, 10. marta 1949. godine, odlučio da ponovo prebegne u Čehoslovačku. Mađarsku granicu su prešli tri dana kasnije; vlasti su ih uhapsile kada su iz Budimpešte krenuli prema čehoslovačkoj granici. Među članove kolonije emigranata, slično kao u Novakovićevom slučaju, primljeni su relativno kasno, nakon tromesečnog zatvora. Međutim, Todorović se ni kasnije nije odrekao svoje ranije namere. U novembru 1950. godine, usled iznenadne uznemirenosti, ponovo je pokušao da prebegne u Čehoslovačku. Strahujući od posledica, kod mesta Komarom se predomislio, vratio se u Budimpeštu i slučaj prijavio rukovodstvu emigranata.¹⁶

¹⁰ MNLOL, M–KS 276. f. 68. cs. 65. ő. e. 15.

¹¹ ÁBTL, 2. 1. IV/30-a. 8. i 9. Novaković je službovao u različitim mestima pre nego što je stigao u Sombor.

¹² ÁBTL, 2.1. IV/30-a. 45/2.

¹³ MNLOL, XIX–B–10. 1945–1950, 26. doboz. 18. ő. e.

¹⁴ ÁBTL, 2. 1. IV/47. 8.

¹⁵ MNLOL, XIX–B–10. 26. doboz 18. ő. e. Jegyzőkönyv, 18. december 1948.

¹⁶ ÁBTL, 2.1. IV/47. 8. i 29. Za pokušaj bekstva, za krivično delo krađe društvene svojine (u proleće 1952. iz fabrike električnih postrojenja Ganz prisvojio je jedan istrošen kaiš) i zbog pokušaja ilegalnog prelaska granice Centralni okružni sud u Budimpešti mu je, na zatvorenom ročištu održanom 24. septembra 1952, za glavnu kaznu dosudio pet godina zatvora, dok mu je sporedna kazna bila zabrana vršenja javnih poslova na šest godina (ÁBTL, 2.1. IV/47, 29–30). Todorovićevu žalbu je Županijski sud u Budimpešti odbacio 17. oktobra 1952. Vrhovni Sud je na ročištu 7. marta 1955, povodom razmatranja revizije procesa, kaznu smanjio na šest meseci.

Uspešniji je bio pokušaj Božidara Medića i Josipa Stančića, koji su na kraju našli svoj dom kod severnih suseda Mađarske.¹⁷

U odluku emigranata koji su se iz političkih razloga uputili u Prag ili Moskvu moglo se uplesti više činilaca. Posle Drugog svetskog rata mnogo jugoslovenskih srednjoškolaca i studenata se školovalo u Čehoslovačkoj i u SSSR-u, pre svega za tehničku i vojnu struku.¹⁸ Delom se i zbog toga u ove dve zemlje, već od samog početka, formirala brojnija emigrantska zajednica nego u Mađarskoj. U političkom smislu praški emigranti su činili jednu od najznačajnijih, ujedno i najdoktriniranijih emigrantskih zajednica. Zahvaljujući slovenskom jezičkom srodstvu, u svakodnevnom životu su mogli lakše da se sporazumevaju nego u jednoj jezički sasvim stranoj sredini.

U pogledu broja, kvaliteta i značaja zajednice emigranata u formiranju važnu promenu izazvala je činjenica da je Lazar Brankov, otpravnik poslova Ambasade Jugoslavije u Budimpešti, 25. oktobra 1948. godine sa još šest članova diplomatskog kora odlučio da emigrira. Zajedno s Brankovom emigrirao je major Dušan Vidović, zamenik šefa vojne delegacije, Ozren Krstonošić, rukovodilac budimpeštanskog ureda jugoslovenske novinske agencije Tanjug, Branislav Doroslovački, vicekonzul i Klara Balaši, sekretarica ambasade. Krstonošić i Doroslovački su emigrirali zajedno sa svojim porodicama. Njima su se, dva dana kasnije, priključila još dva saradnika ambasade – Milutin Stevanović sa suprugom Marijom Stevanović. Za svega nekoliko dana broj zajednice emigranata sa bračnim parom Doroslovački, Krstonošićem i Stevanovićem, i sa njihovo petoro dece uvećao se za četrnaest osoba, a do sredine decembra (zajedno sa članovima porodice) zajednica je već brojala dvadeset osam članova.¹⁹ Međutim, ukupan broj emigranata nakon toga nije se menjao sve do proleća 1949. godine. U izveštaju sačinjenom 24. februara 1949. godine za potrebe sekretarijata Mađarske radničke partije (Magyar Dolgozók Pártja – MDP) takođe se spominje dvadeset osam političkih emigranata.²⁰

Posle toga, za nešto više od tri meseca broj jugoslovenskih državljana, koji su iz političkih razloga zatražili azil u Mađarskoj, utrostručio se. Na osnovu spiska koji je, u ime rukovodstva jugoslovenskih političkih emigranata u Mađarskoj, 7. oktobra 1952. godine sačinio Bogdan Pejović za potrebe Odeljenja za međunarodne odnose, Odbora za inostrane poslove MDP-a, u periodu između 1. jula 1948. i 1. juna 1949. godine iz političkih razloga osamdeset osoba je zatražio azil (od toga šestoro nije primljeno među emigrante), potom, do

Sud je pritvor uračunao u kaznu i doneo odluku da se Todorović odmah pusti na slobodu (*Isto*, 41. i 61.); posle sedam i po godina Vrhovni sud ga je na javnom ročištu održanom 28. septembra 1962, iz razloga koji isključuju mogućnost kažnjavanja oslobodio navedenih optužbi (ÁBTL, 2.1. IV/47-a 22).

¹⁷ MNLOL, M–KS 276. f. 98. cs. 139. ő. e. 209.

¹⁸ Između 1945. i 1948. u SSSR-u se na šezdeset pet vojnih akademija školovalo 5.135 jugoslovenskih oficira, dok se u Čehoslovačkoj između 1946. i 1948. školovalo više od 3.000 đaka u raznim ekonomskim školama i u šesnaest internata. (Момчило Митровић: *н. д.*, 36, 45. нап.)

¹⁹ MNLOL, M–KS 276. f. 68. cs. 67. ő. e. 21.

²⁰ MNLOL, M–KS 276. f. 54. cs. 31. ő. e. 56.

oktobra 1952, pozivajući se na političke razloge, šezdeset osam osoba je prešlo granicu dve zemlje.²¹ Dakle, najviše osoba emigriralo je u prvoj godini posle izbijanja sovjetsko-jugoslovenskog konflikta, naročito s proleća 1949. godine. Prema mađarskim arhivskim izvorima, međutim, ukupan broj politički aktivnih emigranata ni u oktobru 1952. godine nije prešao 148. Pero Popivoda, negdašnji zamenik komandanta jugoslovenskog vazduhoplovstva, vođa jugoslovenske političke emigracije u Moskvi, u svom strogo poverljivom pismu od 27. januara 1950. godine upućenom Centralnom komitetu Mađarske radničke partije i lično Maćašu Rakošiju, na osnovu iskustva stečenog tokom posete Mađarskoj spominje sedamdeset sedam emigranata i grupu diplomata od četrnaest članova (ukupno devedeset jednu osobu).²² Nekoliko meseci kasnije (u maju 1950. godine) za Maćaša Rakošija sačinjen je detaljan izveštaj za prethodni jednogodišnji period. Prema ovom dokumentu, u Mađarskoj je živelo znatno više njih, 221 Jugosloven kao politički emigrant, od toga 107 u prestonici. U zvaničnoj formi, rukovodstvu emigranata se priključilo samo njih 102, koji su živeli u Budimpešti.²³ U periodu 1952–1953 njihov broj se ustalio na 74–75 osoba.²⁴

Jugoslovenski arhivski izvori govore o znatno većem broju političkih emigranata u Mađarskoj. U izveštaju Udbe iz 1964. godine, koji je najšire prihvaćen u srpskoj stručnoj literaturi, ukupno je evidentirano 4.928 političkih emigranata u SSSR-u i istočnoevropskim zemljama. Od toga je 455 našlo utočište u Mađarskoj. Od emigranata, osamdeset četiri lica je, iz nekih razloga „is palo“ iz emigracije, njih 136 se posle Staljinove smrti vratilo u Jugoslaviju, dok je 235 lica ostalo u zemlji. Poređenja radi, najviše političkih emigranata živelo je u Bugarskoj i Albaniji (1.705, to jest 1.340), a njihov broj bio je veći čak i od broja političkih emigranata u SSSR-u (718 lica). Mađarska se zajedno sa Rumunijom (497 lica) nalazila negde u sredini, dok je u Poljskoj evidentirano svega dvadeset četiri emigranta.²⁵

²¹ MNLOL, M–KS 276. f. 98. cs. 139. ő. e. 207–212.

²² MNLOL, M–KS 276. f. 65. cs. 105. ő. e. 1.

²³ MNLOL, M–KS 276. f. 65. cs. 105. ő. e. 5.

²⁴ MNLOL, M–KS 276. f. 98. cs. 139. ő. e. 88–93, 178–186. i MNLOL, M–KS 276. f. 140. ő. e. 4–12, 139. i 169.

²⁵ Ovaj izveštaj citira: Ivo Banac, *n. d.*, 223 (U hrvatskom izdanju: Ivo Banac, *n. d.*, 212.), Момчило Митровић, Слободан Селинић: „Југословенска информбироовска емиграција у источноевропским земљама, 1948–1964“, *Токви историје*, 2009. 1–2. sz. 34. i Момчило Митровић, *n. d.*, 35. Dokument u celosti objavljuje: Момчило Митровић, *n. d.*, 57–132. Protivrečnosti slične ovim izveštajima iz Mađarske možemo zapaziti i u jugoslovenskim podacima. Mitrović i Selinić u svojoj studiji napominju da u jednom izveštaju iz sredine pedesetih godina prošlog veka dobijamo znatno drugačije podatke. Po tom dokumentu na primer, u Mađarskoj je bilo 650 emigranata, u Bugarskoj 1.500, a u Čehoslovačkoj 250. U slučaju Čehoslovačke autori sumnjaju u pouzdanost podataka. (Митровић, Селинић: *n. d.*, 34. 11. nap.) Petar Dragišić, takođe na osnovu jugoslovenskih arhivske građe, u svojoj monografiji objavljenoj 2007. navodi da je broj emigranata u Bugarskoj 1951. bio 800 ljudi (Petar Dragišić, *Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944–1949*, Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2007, 243). On takođe ističe da je, prema jugoslovenskim podacima iz 1951, kao i u periodu pre toga, u strukturi jugoslovenske emigracije u Bugarskoj bila dominantna tamošnja jugoslovenska manjina. (*Isto.*)

Signifikantna razlika između mađarskih i jugoslovenskih podataka ukazuje da su neophodna istraživanja u beogradskim arhivama. Razliku u broju delimično može da objasni to što podaci Udbe obuhvataju ne samo emigrante između 1948. i 1953. godine već i sve one koji su iz nekih političkih razloga do 1964. godine prešli u neku od zemalja socijalističkog tabora.²⁶ Spiskovi i izveštaji koje je autor ove studije koristio u arhivama Mađarske, među emigrante svrstavaju isključivo odrasle osobe koje su, po pretpostavci, bile politički aktivne, dok su članovi porodice tek tu i tamo naznačeni. Recimo, u slučaju kada su jugoslovensko-mađarsku granicu prešli zajedno sa mužem ili sledeći ga ili, kao u slučaju zaposlenih u Ambasadi Jugoslavije u Budimpešti, kada su zajedno emigrirali. Na spiskovima se ne nalaze ni maloletna deca emigranata. Međutim, iz drugih arhivskih izvora znamo da je više njih imalo porodicu. Na primer, u septembru 1953. godine po troje dece Lajoša Dudaša i Kalmana Njitraija dobilo je partijsku pomoć.²⁷ Živorad Todorović je brak sklopio već u Mađarskoj (supruga mu se zvala Juliana Dani),²⁸ a imena njegove supruge nema u zbirnim izveštajima; dete im se rodilo 1952. godine.²⁹ Samo nakon detaljnog pregleda relevantnih jugoslovenskih dokumenata biće moguće reći da li su jugoslovenski izvori u broj emigranata uračunali i članove porodice i rođake, kao i njihovu decu rođenu u emigraciji ili pre tog događaja.

Značajna razlika u broju onih koji su iz političkih razloga zatražili azil (do oktobra 1952. godine – 148 lica) i broju političkih emigranata (oko sedamdeset lica) upućuje na to da je u okviru zajednice fluktuacija bila podosta velika i skoro konstantna. Od onih koji su do 1. juna 1949. godine pristigli u Mađarsku, četrdeset jedno lice (to jest 51%) u oktobru 1952. godine nije pripadalo emigraciji.³⁰ Više njih nije ni primljeno među emigrante (kao npr. Bilo Ismajlovski, Nikola Jančić ili Vladimir Šećerov), dok su dvadeset tri lica isključena iz članstva kolektiva u vezi s Rajkovim procesom ili zbog povezanosti sa drugim konceptualnim procesima (vidi osudu Lazara Brankova ili hapšenja nakon otmice Dušana Vidovića),³¹ ali i zbog borbe za prevlast unutar emigracije, kao i

²⁶ Момчило Митровић: *н. д.*, 35. о. 43. нап. U originalnom spisu: 82.

²⁷ MNLOL, M–KS 276. f. 98. cs. 143. ő. e. 48. Deca Lajoša Dudaša, koja su dobila pomoć, bila su uzrasta od jednu, dve i petnaest godina, dok su deca Kalmana Njitraija bila uzrasta između pet i deset godina. (*Isto.*) U jednom pismu pisanom piscu mašinom i 22. juna 1953. upućenom centralnom rukovodstvu MDP spominje se sedamnaestogodišnja ćerku Lajoša Dudaša, ali i ćerka Ilona, rođena 10. oktobra 1936. u Subotici (MNLOL, M–KS 276. f. 98. cs. 144. ő. e. 132).

²⁸ ÁBTL, 2. 1. IV/47. 4.

²⁹ ÁBTL, 2. 1. IV/47. 46.

³⁰ U slučaju emigranata koji su pristigli između 1. juna 1949. i oktobra 1952, ova srazmera iznosila je 47% [trideset jedno lice] (MNLOL, M–KS 276. f. 98. cs. 139. ő. e. 207–211).

³¹ Zemaljsko veće narodnih sudova (Népbírószágok Országos Tanácsa) je Lazara Brankova, kao trećeoptuženog u Rajkovom procesu, 24. septembra 1949. zbog krivičnog dela usmerenog na organizovanje rušenja demokratskog državnog poretka, kontinuirane špijunske aktivnosti, te zbog učešća u podstrekavanju na ubistvo Miloša Mojića osudilo na doživotnu robiju. Fototipsko izdanje Plave knjige, koja sadrži optužnicu, Brankovljevo priznanje i presudu objavio je Tibor Ziner, *Rajk László és társai a népbírószág előtt. 40 év távlatából... Az ún. „Kék Könyv“ hasonmás kiadása*, Budapest, Magyar Eszperantó Szövetség, 1989. Dušana Vidovića,

zbog ličnih sukoba. Pet osoba je AVH (Uprava državne bezbednosti u Mađarskoj - ÁVH) vratio u Jugoslaviju sa zadatkom, ali su ih jugoslovenske vlasti uhapsile i pritvorile; Jure (Đure) Žibreg je pak sam prebegao u Jugoslaviju.³²

Osim lica koja su naznačena na dve liste sastavljene 7. oktobra 1952. godine, tokom arhivskih istraživanja autor je naišao na imena šest osoba koje su, pretpostavlja se, zatražile politički azil, ali budući da se njihova imena ne nalaze ni na jednoj listi, verovatno nisu postali članovi emigrantske kolonije. Vojislav Garčević, kapetan u komandi beogradskog vojnog okruga i Đorđe Lučić, poručnik vojne oblasti, prebegli su u Mađarsku 8. avgusta 1948. godine, a o tome je Mađarska novinska agencija 21. avgusta izdala kratko saopštenje.³³ Među spisima sekretara Mađarske radničke partije sačuvane su njihove izjave napisane rukom, ćirilničnim pismom, kao i prevod otkucan na mašini.³⁴ Njihova dalja sudbina je, međutim, još nepoznata.

Ime Borislava Pandurovića sačuvano je u vezi s četiri druga jugoslovenska državljana, koji su granicu prešli u septembru i oktobru 1948. godine. Prema njegovoj autobiografiji, koju vlasti nisu proveravale, rođen je u Batonji 8. juna 1917. godine, a otac mu je bio pravoslavni sveštenik. Pandurović je i sam u Jugoslaviji učio teologiju, te je posle postao paroh u svom selu. Pre toga je, 1941. godine, zbog svog južnoslovenskog porekla bio interniran; sa levičarskim ideologijama upoznao se u logoru za internirce. Prilikom dolaska Crvene armije njega su angažovali kao prevodioca u sovjetskoj vojsci. Nakon toga, 1946. godine prebegao je u Jugoslaviju, napustio poziv sveštenika i završio Višu pedagošku školu. Posle odluke Informbiroa ponovo se vratio u Mađarsku gde je stupio u vezu sa organima državne bezbednosti, kojima je pružio „ozbiljnu pomoć po jugoslovenskoj liniji“. Njegovo ime se u vezi s tim pojavljuje među onim Jugoslovenima koje su nameravali poslati „na politički rad“ u Čehoslovačku.³⁵

Andrej Džimas, po struci pravnik, rođen 1909. godine, došao je u Mađarsku sredinom oktobra 1948. godine, kao i od njega dvadeset godina mlađi Aleksandar Maras, rođen 1927. godine, negdašnji partizanski borac u Drugom

vođu političkih emigranata u Mađarskoj, u februaru 1952. oteo je Laslo Balint sa svojom grupom i vratio u Jugoslaviju. Mađarske vlasti su pretpostavljale da iza otmice stoje emigranti, te su uhapsili više članova emigracije. Nakon što je Balint u avgustu 1952. pokušao otmicu Borisa Verstovšeka, još jednog emigranta, ovog puta neuspešnu, pale su optužbe protiv emigranata. Uprkos tome, vlasti su pod raznim izmišljenim optužbama one koji su već bili u pritvoru osudile na duže ili kraće kazne zatvora. U vezi sa „slučajem Balint“ videti: Ritter László, „Titkos háború Magyarországon és Jugoszlávia között. Jugoszláv és magyar hírszerzés: 1948–1953“, *História*, 32. (2010) 1–2. sz. 48–51. i dr Jakus János, „Titkos háború a déli államhatár mentén az '50-es évek elején“, *Közép-Európai Közlemények*, 5. (2012) 1. sz. 42–54, naročito videti fusnotu 17. i 18.

³² MNLOL, M–KS 276. f. 98. cs. 139. ó. e. 207–208. Na prirodan način broj članova emigracije smanjio se samo za jednu osobu – Čus Mirko je, naime, 1951. preminuo. (*Isto.*) Đure Žibreg na Udbinoj listi lica koja za nju vrše poverljive poslove, od 30. juna 1950. godine, naznačen je kao čovek beogradske centrale Udbe (ÁBTL 3. 2. 5. O–8-014/2. 30).

³³ MNLOL, M–KS 276. f. 67. cs. 126. ó. e. 64 i 68 i MTI, Vesti iz zemlje, 21. avgust 1948, 13–14 izdanje.

³⁴ MNLOL, M–KS 276. F. 67. cs. 126. ó. e. i 63–80.

³⁵ MNLOL, M–KS 276. f. 67. cs. 126. ó. e. 113.

svetskom ratu, imao je veza i s jugoslovenskom državnom bezbednošću. Bio je poručnik Udbe, kontraobaveštajac koji je neposredno pre emigracije (od juna 1948) postao direktor Splitskog brodogradilišta. U izveštaju o položaju emigranata, sačinjenom 24. februara 1949. godine za potrebe sekretarijata MDP, nalazimo njegovo ime (pisac izveštaja predlaže da mu se mesečno isplati 500 forinti),³⁶ a potom se Marasovo ime više ne pojavljuje ni na jednoj listi emigranata. Pod sumnjom da je špijunirao, mađarske vlasti su ga 1949. godine internirale, a nakon puštanja na slobodu, jula 1954. godine AVH ga je pod imenom Šandor Milkovič vrbovao za kontraobaveštajnu delatnost protiv Jugoslavije. Zbog njegove političke nepouzdanosti i konfuznog privatnog života, 1955. godine isključili su ga iz daljih aktivnosti mreže.³⁷

Da bi utvrdio tačan broj emigranata, istraživač se mora suočiti s raznim teškoćama ako želi da iznese pravi zaključak o društvenoj strukturi emigranata u Mađarskoj pre juna 1949. godine. Tokom svojih istraživanja usmerenih na životnu dob, mesto stanovanja, školsku spremu i nacionalni sastav emigranata autor je nailazio na malo izvora koji su često bili nejasni ili protivrečni. Uzimajući u obzir liste Bogdana Pejovića, koje su sačinjene 7. oktobra 1952. pod naslovom „Spisak jugoslovenskih revolucionarnih emigranata koji žive u Mađarskoj, na dan 1. septembra 1953.“, istraživaču je bio od pomoći detaljan izveštaj o njihovom tadašnjem sastavu, u kome je osim vremena i mesta rođenja naznačio i njihovu najvišu stručnu spremu, kao i zanimanje.³⁸ Od sedamdeset četiri osobe, koje su navedene u spisku, svega je njih trideset šest stiglo u Mađarsku pre juna 1949. godine. U vezi s njima autor je izvlačio određene zaključke za potrebe ove studije. Liste i izveštaj su upoređeni s dosijeima koje je istraživač pregledao u Istorijском arhivu službi državne bezbednosti (Allambiztonsági szolgálatok Történelmi Levéltára), kao i sa drugim spisima Zemaljskog arhiva (Országos Levéltár). Rezultat istraživanja bio je da je utvrđen datum rođenja pedeset tri emigranta, u četrdeset šest slučajeva mesto rođenja, a u četrdeset devet slučajeva i najviša stručna sprema. Međutim, čak ni tada autor se nije usuđivao da odredi njihov maternji jezik i etničku pripadnost; s takvim konkretnim statističkim listama tokom istraživanja susreo se samo jednom.³⁹ U arhivskim spisima imena emigranata beležena su skoro isključivo po pravilima mađarskog jezika i fonetskog izgovora, dok su prilikom označavanja nacionalne pripadnosti emigranta, često i unutar jednog dokumenta upotrebljavani termini Hrvat, Srbin, Srbo-Hrvat ili Jugosloven.

Uzimajući u obzir navedene podatke, možemo konstatovati da su većinu od osamdeset jugoslovenskih izbeglica, koje su do 1. juna 1949. godine pristigle

³⁶ MNLOL, M–KS 276. f. 53. cs. 31. ő. e. 56.

³⁷ Varga Krisztián, „Politikai vagy köztörvényes? Márász Sándor és társai vizsgálati anyagából“, *Betekintő*, 1, (2007) 4. Sz, http://www.betekinto.hu/2007_4_varga_k (20. septembar 2014)

³⁸ MNLOL, M–KS 276. f. 98. cs. 140. ő. e. 237–262.

³⁹ Prema izveštaju namenjenom Maćašu Rakošiju, sačinjenom maja 1950. godine, za period maj 1949 – maj 1950, od pomenuta 102 emigranta polovinu su sačinjavali Srbi (pedeset dva lica). Osamnaestoro su bili Hrvati, desetoro Crnogorci a petoro Slovenci. Mađara je bilo trinaestoro (MNLOL, M–KS 276. F. 65. cs. 105. ő. e. 5).

u Mađarsku, činili muškarci (šezdeset devet lica). Većina od onih četrdeset šest emigranata, čije je i mesto rođenja poznato, bila je poreklom iz Vojvodine (18 lica, 39,1%), od toga petoro iz Subotice, a četvoro iz Bečeja. Iz drugih delova Srbije emigriralo je osmoro lica, od toga troje rodnom iz Beograda. Slično onima rođenim u Vojvodini, visok je bio i broj onih poreklom iz Hrvatske (13 lica, 28%). Među njima nalazimo i one rođene blizu mađarske granice (Gola, Osijek), ali i iz udaljenijih područja, sa obale Jadranskog mora i iz Dalmacije (Rijeka, Ogulinska Dreznica, Tijanica). Od emigranata troje je bilo rodnom iz Slovenije, a dvoje iz Bosne i Hercegovine. S najveće udaljenosti stigao je Ahmed Seljahudin, mladić koji je u Mađarskoj već bio završio Poljoprivredni fakultet, a rodio se 1927. godine u Prizrenu.

Iako su imali određene veze s Jugoslavijom, Klara Balaši i Kalman Njitrai, poručnik jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva, rođeni su u Budimpešti. Na emigriranje Klare Balaši uticala je, smatra autor ove studije, privlačnost Lazara Brankova kao i pokretačka snaga komunističke ideologije. Pojedini spisi državne bezbednosti upućuju na to da je Klara Balaši bila Brankovljeva verenica, ali je po istražnim dosijeima bila u emotivnoj vezi sa otpravnikom poslova ambasade, s prvim rukovodiocem jugoslovenskih političkih emigranata u Mađarskoj. Ištvan Šinka (u nekim dokumentima Šinko) pak došao je u mađarsku prestonicu sa Zapada, direktno iz Beča. Rođen je 1917. godine u Kikindi (Velika Kikinda), bio je svršeni šegrt metalostrugar, od 1934. godine član partije. Šinka je bio na raznim partijskim i državnim funkcijama pre nego što je imenovan za člana jugoslovenskog diplomatskog kora u Beču. Nakon što je zauzeo stav identičan s odlukom Informbiroa, jugoslovenske vlasti su pokušale da ga silom vrate u domovinu, ali je uz sovjetsku pomoć uspeo da prebегne u Budimpeštu.⁴⁰

Od pedeset tri emigranta, za koje je autoru poznat i datum rođenja, najstariji je bio Peter Berkeš koji je rođen 1898. godine u Subotici. Veliku većinu emigranata su, međutim, sačinjavali ljudi mlađeg uzrasta: trideset jedan emigrant rođen je posle 1918. godine, po petoro rođeni su 1925, to jest 1926, četvoro 1927, a troje 1928. godine. Oni su dakle, u momentu emigriranja imali 20–25 godina. Najmlađi od njih bili su Milivoj Krstić, Stjepan Šmit i Živorad Todorović. Od ova tri mladića, koji su inače zajedno emigrirali, Todorović je, budući da je rođen u Beogradu 19. marta 1929. godine, tek navršio dvadesetu, dok je Milivoj Krstić svoj jubilej proslavio tek u Mađarskoj (granicu su prešli u maju 1949). On je rođen 9. juna 1929. godine istočno od Kosova, u mestu Donje Konjuvce.

Školska sprema emigranata, osim porodičnog zaleđa, bila je povezana delom s njihovim mladim uzrastom, delom s ratnim vremenima (više njih borili su se u redovima Titovih partizana). Od posmatranih četrdeset devetoro, 1953. godine je svega njih osmoro (16,32%) imalo diplomu više škole ili fakulteta. Tri emigranta su i dalje bila na studijama. Gimnazijsku diplomu imalo je njih osmoro mada, po saznanju autora, sedmoro emigranata su započeli pohađanje sred-

⁴⁰ MNLOL, M-KS 276. f. 67. cs. 126. ő. e. 110–111.

nje škole, ali je iz nekih razloga nisu završili. Osmoro emigranata završilo je samo osnovnu školu (četiri ili šest razreda), petoro se školovalo u poljoprivrednoj, trgovačkoj ili tehničkoj školi, a po dvoje u građanskoj ili industrijskoj školi. Toda Ivošević, rođen 1914. godine u Dreznici, nikakve škole nije imao. Zanimljivo je da je Lajoš Dudaš, koji je emigrirao kao poslanik u parlamentu, imao svega šest razreda osnovne škole. Njegova politička karijera dobro ilustruje odnose u vlasti tog perioda kao mobilizacijske forme društva. Iz arhivskih spisa se, nažalost, ne može tačno sagledati koliko je emigranata završilo školu u Mađarskoj. Mađarska radnička partija (MDP) je, naime, više emigranata slala na fakultet, visoku političku školu ili večernji fakultet. Od onih koji su stekli fakultetsku diplomu, Ahmed Seljahudin završio je Poljoprivredni fakultet, a Vlado Peteršić i Ljubomir Tomić Lenjinov institut.

Osim porekla i školske spreme, u biografijama mlađih i starijih važan elemenat bio je partizanska prošlost u Drugom svetskom ratu i aktivnost u Komunističkoj partiji Jugoslavije kao i njenoj omladinskoj organizaciji (Savez komunističke omladine Jugoslavije – SKOJ). Kao priznanje za zasluge u borbama za vreme Drugog svetskog rata ili posle toga, Franjo Cvetan i Božo Glazar dobili su čin majora, Dušan Čuić i Kalman Njitrai čin poručnika, a Gojko Petrović čin kapetana. Mada je većina emigranata, po nestanku Kraljevine Jugoslavije 1941. godine, tokom borbe protiv okupatora došla u vezu s idejama komunizma, nekolicina njih je još pre rata, za vreme studija ili u srednjoj školi postala prijemčiva za ideologiju levice. Lajos Dudaš je sa dvadeset četiri godine, 1926. postao član partije, Žarko Ljubojev, Kalman Njitrai i Ištvan Šinka su se, mnogo pre početka partizanskog rata, još 1934. godine učlanili u partiju.⁴¹

Lazar Brankov, rođen 17. jula 1912. u Bečeju, s komunističkom ideologijom se upoznao mlad, još kao učenik novosadske gimnazije. Početni impulsi su se produbili tokom studija prava, kada je aktivno učestvovao u radu ilegalnih komunističkih grupa na Beogradskom univerzitetu. Tokom Drugog svetskog rata Brankov se priključio partizanskom pokretu, a 1943. godine imenovan je za političkog komesara bačko-baranjskih partizanskih jedinica. Krajem Drugog svetskog rata, po činu kapetan, bio je na dužnosti visokog vojnog komesara za bačko-baranjsku oblast Vojne uprave Vojvodine. Godine 1944. učestvovao je i u događajima usmerenim protiv Mađara, u takozvanim „još hladnijim danima“. Njegovo komunističko ubeđenje i partizanska ratna prošlost su, po svemu sudeći, imali važnu ulogu u tome da 1945. godine bude postavljen za člana jugoslovenske misije za reparaciju pri Savezničkoj komisiji za kontrolu, a potom i za šefa vojne misije. Kao član misije, a od 1947. godine i njen šef, Brankov se, pre svega, bavio privrednim pitanjima, reparacijom, otkrivanjem ratnih zločinaca i pronalaženjem otete jugoslovenske imovine. Godine 1947, posle potpisivanja mirovnog sporazuma u Parizu, imenovan je za savetnika Jugoslovenske ambasade u Budimpešti, koja je reorganizovana. Kao vodeći diplomata rešavao je i nadalje mnoga važna pitanja i imao pristup najvišim političkim krugovima.⁴²

⁴¹ Njitrai i Šinka su sa 17-18 godina postali članovi KPJ.

⁴² O aktivnosti Lazara Brankova u Mađarskoj, još pre njegovog emigriranja videti: Péter Vukman,

Nakon emigracije igrao je važnu ulogu u organizovanom udruživanju političkih emigranata prebeglih u Mađarsku, u organizovanju života sve brojnije zajednice, kao i u produbljanju propagandne kampanje protiv Titove Jugoslavije.

Emigracija Lazara Brankova i njegova delatnost na organizovanju emigracije

Do emigracije Lazara Brankova i šest zaposlenih u Jugoslovenskoj ambasadi, došlo je usled zaoštavanja sovjetsko-jugoslovenskih konflikata. Danas je to već teže razumeti, ali kod takvih ubeđenih komunista kao što je bio i Brankov, konflikt između Staljina i Tita mogao je prouzrokovati ozbiljne dileme, čak i moralni raskol. Za njih je komunizam predstavljao stvar vere, tako da se i nije dovodilo u pitanje da li će postupiti drugačije od očekivanja SSSR-a, kao ni to da li je Staljinov put jedini pravi „put spasenja“. Razumljivo je da ih je verovatno ispunjavala strepnja kada je SSSR na bukureštanskom sastanku Informbiroa izopštio Komunističku partiju Jugoslavije iz međunarodnog radničkog pokreta. Zar nije moguće da je ipak Staljin u pravu? – mnogi su sebi postavljali ovo pitanje.

Možda je ovu dilemu prepoznao Laslo Peder (László Pödör) kada se 27. avgusta 1948. godine kod francuskog ambasadora Anri Gokijea susreo sa otpravnikom poslova Jugoslovenske ambasade. Savetnik ministarstva inostranih poslova je Brankova zatekao prilično napetog, ali je tokom njihovog razgovora stekao utisak da on govori sa „iznenađujućom iskrenošću“. Jugoslovenski diplomata je priznao da je KPJ primio u svoje redove zaista mnogo „nacionalističkih elemenata“, ali i to da je jugoslovenski petogodišnji plan usvojen 1947. godine, i to kao prvi u istočnoj Evropi, u mnogim svojim aspektima bio irealan. Peder je na kraju zaključio da bi Brankov „veoma voleo kada bi mogao da ponovo uspostavi veze s mađarskim zvaničnim i partijskim krugovima“. ⁴³ Ovde je potrebno napomenuti da je 1954. godine, prilikom revizije Rajkovog procesa, na pitanja o okolnostima njegovog emigriranja, Brankov najpre (1. septembra 1954) ⁴⁴ pisao da je odluku o tome doneo još za vreme trajanja V kongresa KPJ

„Egy jugoszláv diplomata Magyarországon (1945–1949): Lazar Brankov“, *Századok*, 147 (2014), 4, sz. 959–981. O njegovoj vezi s Laslom Rajkom iz rukovodstva MDP-a videti: *Isto; „Tito és Rankovics bizalmi emberei: Rajk László és Lazar Brankov“, Magyarországon és a Balkán a XX. Században*, (szerk. A. Sajti Enikő) Szeged, JATEPress, 2011, 197–213.

⁴³ ÁBTL, V–254, koverta pod brojem 28, 3. spis.

⁴⁴ Brankovljevu izjavu od 1. septembra 1954. važno je istaći i zbog toga što su mu tokom revizije Rajkovog procesa prvi put postavili pitanje o okolnostima njegovog emigriranja. Kao što je poznato, i prethodni proces i njegova kasnija revizija tekla je na osnovu unapred izrađene koncepcije. U kasnijim izjavama Brankov je više puta bio protivrečan svojim ranijim tvrdnjama ili je pak ponovio ono što se 1949. čulo na javnoj raspravi o procesu. Objašnjenje za njegovu protivrečnost može biti to što je tokom godina provedenih u zatvoru do kraja bio zatvoren u samici, nije se susretao sa drugim zatvorenicima, a nije mogao ni da prima posete. O onome što se dešavalo u političkom životu nije dobijao informacije, te verovatno nije mogao biti načisto ni sa tim da se nakon Staljinove smrti (mart 1953) politička klima u državi promenila. Tokom revizije procesa njegovi islednici su u više navrata napomenuli da je – slično periodu u 1949.

(21–28 jul 1948). Međutim, u svom pismu, koje je početkom avgusta 1948. godine uputio CK KP SSSR-a, napisao je: „Osudio sam Titovu politiku i izjavio da se kao komunista bezuslovno stavljam na raspolaganje u cilju borbe protiv Tita“.⁴⁵ Sve to, čini se, potvrđuje beleške savetnika ministarstva inostranih poslova, pa ukazuje i na to da je Brankov o svojoj dilemi obavestio i sovjetsko rukovodstvo. Štaviše, u svojoj belešci septembra 1954. godine pisao je i o tome da je do njegovog emigriranja došlo po sovjetskom uputstvu: „Sredinom oktobra 1948. godine sekretar ambasade SSSR-a saopštio mi je odluku. Najpre me upitao da li želim da se vratim ili da emigriram. Odgovorio sam da je meni svejedno, neka me koriste onako kako će to najbolje poslužiti stvari [to jest, propagandi protiv Tita]. Na to mi je rekao da je u smislu odluke potrebno da emigriram.“⁴⁶ Kao redak dokument u Istorijskom arhivu ostao je spis u kome jedan od agenata AVH svedoči o svom razgovoru sa Ozrenom Krstonošićem (od 7. novembra 1949) koji je emigrirao zajedno sa Brankovom. U razgovoru obavljenom u bistrou *Jokai* (iz izvora se ne nazire gde se on tačno nalazio) Krstonošić je spomenuo da je pre svoje emigracije „Brankov neprestano pregovarao sa Mačašom Rakošijem, Janošem Kadarem, Mihaljom Farkašom i sa ostalim članovima rukovodstva MDP, koji su ga u svakom pogledu podržavali.“⁴⁷

Svoje dileme u vezi sa politikom jugoslovenskog rukovodstva i u vezi sa emigriranjem Brankov je podelio i sa najbližim saradnicima. I oni su emigrirali pošto ih je on nagovorio na to. O njihovim dilemama koje su prethodile emigriranju, kao i o konkretnoj pozadini emigracije na najjasniji način referisao je Ozren Krstonošić, sedam godina nakon donošenja te važne odluke. Prema tome, dan pre emigriranja, Brankov je Krstonošića pozvao u svoj stan te mu je referisao o svojim najnovijim utiscima iz Jugoslavije. Tokom svojih putovanja lično se uverio da „jugoslovenski narod živi u siromaštvu. Video je i to kako ljudi u dugim redovima čekaju za pola kilograma krompira ili za razne namirnice.“ Pošto je smatrao da je do nemaštine došlo „zbog pogrešne politike Titove vlade i Centralnog komiteta partije“, on tome više nije hteo da asistira i „odlučio da se suprotstavi ovoj politici“. Svoj plan je potom usaglasio s partijskim rukovodstvom (pored Rakošija i sa ministrom za narodnu kulturu Jožefom Revajjem i ministrom odbrane Mihaljom Farkašem), koje je „stavilo u izgled, da će nam Mađarska radnička partija pružiti utočište i priliku za učenje.“ Spominjanjem podrške mađarskog komunističkog rukovodstva uspeo je da ubedi Krstonošića koji je izjavio da će i on emigrirati. Posle toga, prema uputstvu Brankova, posetio je Dušana Vidovića i Branislava Doroslovačkog koji su, takođe, zauzeli stav identičan s odlukom Informbira.⁴⁸

godini – svoj stav menjao skoro svakodnevno i bilo je dovoljno dati samo nekoliko podataka da bi svojim svedočenjem bilo koga optužio (ÁBTL, 2.1 I/109-a. 72–74. i 333. i ÁBTL, 2.1. I/1-d. 385 i 2.1. I/1-e. 291).

⁴⁵ ÁBTL, 2.1. I/109-a (V–143403/1). 224–225.

⁴⁶ ÁBTL, 2.1. I/109-a. 225.

⁴⁷ ÁBTL, 2.1. IV/27. 74.

⁴⁸ ÁBTL, 2.1. IV/27-b. (V–148091) 92. Doroslovački se okolnosti svog emigriranja prisećao u svojoj detaljnoj biografiji napisanoj 16. jula 1950. gde je napomenuo da ga je Brankov pozvao

Pored ideoloških uverenja na njihovu odluku moglo je uticati i to što su i Doroslovački i Krstonošić bili Brankovljevi stari poznanici, još iz detinjstva. Svi trojica su rođeni u Bečeju, i ni po svojim godinama nisu bili daleko jedan od drugog (Doroslovački je bio osam godina, a Krstonošić samu jednu godinu mlađi od Brankova). Sva tri mladića iz Bečeja rano su došli u kontakt sa levičarskim idejama i komunističkim pokretom. Ozren Krstonošić se zahvaljujući Brankovljevoj direktnoj podršci učlanio u bečejsku mesnu organizaciju SKOJ-a.⁴⁹ Oni su ostali u vezi i nakon toga što se u martu 1945. godine Brankov vratio u Mađarsku. Veze koje je izgradio kao uticajan saradnik ambasade, iskoristio je i za to da svoje poznanike iz Bečeja postavi na razne pozicije. Zahvaljujući Brankovljevom ličnom angažovanju u ambasadi Jugoslavije, u Budimpeštu je dospelo Branislav Doroslovački, koji je svoju biografiju Ministarstvu inostranih poslova poslao u decembru 1946. godine. Svoju karijeru, međutim, nije prepustio slučaju: „Lično sam izrazio svoju želju Lazaru Brankovu, koji je već tada u Budimpešti pri SZEB-u bio šef jugoslovenske vojne delegacije, da bih voleo kada bi me poslali u Mađarsku, budući da znam mađarski.“ Tako su ga premestili u Budimpeštu, gde je najpre bio zamenik atašea za štampu, a potom zamenik šefa konzularnog odeljenja.⁵⁰ Na njegov predlog je u januaru 1947. godine Krstonošić, koji je do tada radio kao referent za prodaju u mesnoj pivari, došao u mađarsku prestonicu kao dopisnik jugoslovenske novinske agencije Tanjug, a u aprilu 1947. Živko Boarov, dotadašnji sekeretar sreskog komiteta u Bečeju, postavljen je za atašea za štampu u Jugoslovenskoj ambasadi⁵¹, koji je na saslušanjju, obavljenom 5. aprila 1951. u zatvoru u Vacu, priznao da se Brankov uvek zalagao za svoje podređene.⁵²

Prebeg Brankova i njegovih saradnika ne treba oceniti kao jedinstvenu, izuzetnu pojavu. Njegov značaj krije se u tome što su diplomate sličnog ranga većinom emigrirale sa zapada, a ne iz istočnoevropskih zemalja koje su bile u interesnoj sferi SSSR-a.⁵³ Kao primer, može se navesti da je 27. jula 1948. godine emigrirao Slobodan Lala Ivanović, atašea za štampu ambasade Jugoslavi-

u svoj stan i lično ubedio da emigrira. (ÁBTL 2.1. IV/9. /V–1480/2/). Na ročištu 17. septembra 1952. to se promenilo na sledeći način: „Posle toga [nakon odluke Informbiroa – P. V.] Brankov je išao iz stana u stan i posećivao službenike Jugoslovenske ambasade i jugoslovenske misije, i pozvao nas da emigriramo. Pod takvim okolnostima sam i ja emigrirao.“ (*Isto*, 18.)

⁴⁹ ÁBTL, 2.1. IV/27. (Sz–2211) 163.

⁵⁰ ÁBTL, 2.1. IV/9. (V–1480/2) 7.

⁵¹ ÁBTL, 2.1. I/110. (V–54381) 17. i 2.1. IV/27. (Sz–2211) 15.

⁵² ÁBTL, 2.1. IV/27. (Sz–2211) 51. Uprkos tome što je Boarov svrstavao Krstonošića u ljude koji „su znali veoma dobro da se prilagode na odgovarajući način svakom sistemu“ i uprkos tome što je zbog nepouzdanosti njegov opoziv više puta bio na dnevnom redu, Boarov u spomenutom priznanju osim Krstonošića upućuje i na Doroslovačkog.

⁵³ Ondrzej Vojtjehovski, češki istoričar, u svojoj studiji objavljenoj 2012. mišljenja je da iz zemalja istočnog bloka nije emigrirao diplomata tako visokog ranga kao Brankov (Ондржеј Војтјеховски, „Из дипломатије у ИБ емиграцију. Догађаји у југословенским дипломатским представништвима у САД-и поводом резолуције Информбироа 1948. године“, *Југословенска дипломатија 1945–1961. Зборник радова*, (ур.Слободан Селинић), Београд, Институт за новију историју Србије, 2012, 175.

je u Vašingtonu, nakon čega je podneo ostavku Azim Alihodžić, ambasador u Teheranu. U septembru je emigriralo više zaposlenih iz ambasade u Oslu: Momčilo Ješić, sekretar za štampu, drugi sekretar Zoran Ješić i bibliotekar Ljubomir Karinja. Budući da je jugoslovenski vojni ataše akreditovan u Norveškoj već prethodno podneo ostavku, ambasador Moskovljević je praktično ostao bez zaposlenih. Slična situacija nastala je i u Jugoslovenskoj ambasadi u Otavi, gde je 3. oktobra savetnik ambasade Pavle Lukin podneo ostavku zajedno sa svojih šestoro saradnika.⁵⁴ U nekoliko slučajeva je i u takozvanim „narodnim demokratijama“ došlo do sličnih koraka. Izjavu o ostavci Radonje Golubovića, jugoslovenskog ambasadora akreditovanog u Bukureštu, u kojoj on kritikuje Tita i jugoslovensko rukovodstvo, 31. jula objavila je *Scânteia*, dnevni list Komunističke partije Rumunije, a 27. novembra 1948. godine ostavku na svoju funkciju u Sofiji podneo je Blagoje Hadži Panzov, savetnik ambasade.⁵⁵

SSSR kao i partijsko i državno rukovodstvo zemalja državnog socijalizma su se u svakom trenutku trudili da se prebeg visokih jugoslovenskih diplomata, vojnih oficira i partijskih kadrova što glasnije predstavi u javnosti, te da to iskoriste tokom propagandne kampanje i kampanje klevete protiv Tita i jugoslovenskog rukovodstva.⁵⁶ Nije to bilo drugačije ni u slučaju Brankova. O njegovom emigriranju Mađarska novinska agencija izvestila je 27. oktobra 1948. godine, a taj članak sutradan je preneo na naslovnoj strani list *Szabad Nép*.⁵⁷ Emigranti su već u uvodnom delu svoje izjave izrazili uverenje da je „klika centralnog rukovodstva KPJ, Tito, Kardelj, Đilas i Ranković, svojom antisovjetskom politikom neopozivo stala na put izdaje međunarodnog radničkog pokreta i na taj način stala i na put izdaje našeg naroda i naše zemlje.“ Nadalje, izrazili su svoje razočaranje zbog toga što se na V kongresu KPJ nije uspelo u tome da se Tito odstrani iz rukovodstva. U takvoj situaciji smatrali su: „Ne možemo više ćutati i zbog toga pozivamo sve naše drugove komuniste, svakog rodoljuba, da bez kolebanja započnu odlučujuću borbu protiv izdajnika radničke klase i protiv onih koji klevetaju bratski SSSR, jedinu sigurnost naše slobode i nezavisnosti.“ U ovoj izjavi, u kojoj se ponavlja tipična retorika onih koji su ranije emigrirali –

⁵⁴ Péter Vukman, *Moszkvától Londonig. Nagy-Britannia és Jugoszlávia a szovjet–jugoszláv konfliktus idején (1948–1953)*, Szeged, SZTE Történettudományi Doktori Iskola, 2011, 86. O emigriranju Ivanovića videti: Ондржеј Војтјеховски, „Из дипломатије у ИБ емиграцију“, 192–193. O emigriranju Azima Alihodžića i Pavla Lukina videti i: MTI, „Spoljnopolitičko izdanje“, 24. avgust 1948, 19. izdanje, i 5. oktobar 1948, 17. izdanje.

⁵⁵ Peter Vukman, „Moszkvától Londonig“, 85. MTI, „Vesti iz inostranstva“, 27. novembar 1948, 4. i 28. izdanje. Nakon Brankovljevog emigriranja usledilo je 9. novembra 1948. i emigriranje Komadinovića, predstavnika Jugoslavije u Južnoj Africi (MTI „Izdanje vesti“, 16. novembar 1948, 24).

⁵⁶ O prebegu jugoslovenskih diplomata Mađarska novinska agencija je u kraćim ili dužim saopštenjima konstantno izveštavala. Vezano s tim, pored pomenutog, bez pretenzija na celovitost, videti sledeća izdanja spoljnopolitičkih vesti: 8. avgust 1948. 12. izdanje; 12. avgust, 24. izdanje; 24. avgust, 19. izdanje; 11. septembar, 9. izdanje; 14. septembar, 9. izdanje; 4. oktobar, 16. izdanje; 9. oktobar, 10. izdanje; 16. novembar, 24. izdanje i 27. novembar, 4. izdanje.

⁵⁷ MTI, Dnevne vesti, 27. oktobar 1948, 31. izdanje i *Szabad Nép*, 28. oktobar 1948, 1.

o demokratiji unutar SKJ, o antisovjetskoj i nacionalističkoj politici Tita i jugoslovenskog rukovodstva, potvrđen je stav identičan odluci Informbiroa iz 1948. godine, „da verni tradicijama internacionalizma, članovi herojske KPJ imaju snagu da Jugoslaviju vrate u bratsku zajednicu komunističkih partija sveta.“⁵⁸

Emigriranje Brankova pokrenulo je pravi rat diplomatskim notama između Mađarske i Jugoslavije. Između 26. oktobra i 10. novembra 1948. godine jugoslovensko Ministarstvo spoljnih poslova uputilo je najmanje osam diplomatskih nota mađarskom Ministarstvu spoljnih poslova, a odgovor je dobio u dva navrata.⁵⁹ U vezi sa slučajem savetnika ambasade Ministarstvo spoljnih poslova Mađarske u svojim notama broj 676 i 774 od 26. i 28. oktobra proteralo je iz zemlje devetoro zaposlenih u Jugoslovenskoj ambasadi.⁶⁰ Istovremeno, jugoslovensko rukovodstvo je emigriranje Brankova pokušalo da prikaže tako kao da je on emigrirao povodom neke krađe i pokretanja postupka zbog nesaveznog poslovanja. Prema napisima *Borbe* i *Politike*, Brankov je zgradu ambasade Jugoslavije u Budimpešti napustio sa 30.000 forinti i 508 dolara, kao i sa dva vozila ambasade.⁶¹ Kao prilog usmene note od 10. novembra 1948. godine, sutradan je Ministarstvo spoljnih poslova Jugoslavije kao dokaz predalo i ispravu koju je Brankov otuđio, a koja je potvrđivala da su kola marke mercedes bila vlasništvo Jugoslovenske ambasade. Takođe su kopijom potvrdili da je on nekoliko sati pre bekstva potpisao priznanicu o podizanju 10.000 forinti iz kase ambasade, te da je bez priznanice uzeo još 28.000 forinti i 508 američkih dolara. Janoš Bek, savetnik ministra, u svom pismu od 3. decembra, priznao je mađarskom ambasadoru u Beogradu da su dokazi valjani, ali da će se na ovaj slučaj vratiti tek ako bude insistiranja jugoslovenske strane.⁶²

⁵⁸ MTI, Dnevne vesti, 27. oktobar 1948. Poređenja radi, i Pero Popivoda je izjavio da će „prosovjetski orijentisani jugoslovenski komunisti imati dovoljno snage da ove izdajice udalje sa čela zemlje, da odbrane nezavisnost države koju ugrožava Tito sa svojim saradnicima. Oni će imati snagu da ponovo vrate državu na put socijalizma, s kojega je skrenuo Tito sa svojim saradnicima.“ (MTI „Dnevne vesti. Inostrane vesti“, 25. avgust 1948, 18. Izdanje) Pavle Lukin, savetnik ambasade u Otavi, u svom pismu ostavke izrazio je uverenje da „Jugoslavija ne može da stigne u socijalizam bez tesne savezničke saradnje sa SSSR-om i ostalim zemljama narodne demokratije.“ (MTI Inostrane vesti, 8. oktobar 1948, 20. izdanje)

⁵⁹ MNLOL, XIX–J–1–k–Jugoszlávia-1/a-02180/1948. (1.d.); MNLOL, XIX–J–1–k–Jugoszlávia-3/i-0224/1948. (1.d.) i na istom mestu: 0269/1948; kao i MNLOL, XIX–J–1–j–Jugoszlávia-3/c-796/pol/res/1948. (3.d.). Tadašnji jugoslovenski izvori spominju svega tri jugoslovenske (27. oktobar, 7. novembar, 10. novembar), kao i dve mađarske note (28. oktobar, 3. decembar). *White Book on Aggressive Activities by the Governments of the USSR, Poland, Czechoslovakia, Hungary, Rumania, Bulgaria and Albania towards Yugoslavia*, Beograd, Ministry of Foreign Affairs of the Federal People's Republic of Yugoslavia, 1951. 117. 8. nap.

⁶⁰ Proterani su: Vaso Jovanović, sekretar ambasade, otpravnik poslova; Đurica Jojkić i Dušan Devedžić, savetnici ambasade; Alojz Zokelj, vojni ataše; Stevan Sinanović, šef delegacije za reparaciju; Mihajlo Ljubić, zamenik atašea za trgovinu; Lazar Torbica i Ivan Berenja, članovi osoblja ambasade, Karel Gercelj, tehnički saradnik delegacije za reparaciju. Između 6. avgusta 1948. i 1. februara 1950. iz Mađarske je proterano ukupno četrdeset jugoslovenskih diplomata i članova osoblja ambasade. *White Book*, n. d., 465, 12. prilog.

⁶¹ MNLOL, XIX–J–1–k–Jugoszlávia-3/i-022/1948 (1.d.) i Sajtószemle, 27. oktobar 1948,

MNLOL, XIX–J–4–b-15/b-1947–48. (3.d.) 108.

⁶² MNLOL, XIX–J–1–K–Jugoszlávia-3/i-0269/1948. (1.d.) i MNLOL, XIX–J–1–j–Jugoszlávia-3/c-

Vest o emigriranju Brankova s iznenađenjem su primili Jugosloveni koji su živeli u Budimpešti i koji su „izrazili svoje iznenađenje i začuđenost što je baš savetnik LAZAR BRANKOV (naglašeno u originalnom tekstu – P. V.) bio taj koji se suprotstavio Titovoj politici“. Budući da za njega svakako nisu pretpostavili da će emigrirati, čulo se se i mišljenje „da sve to možda nije samo provokacija i da je Brankov to uradio po nalogu Beograda“, kao i da je „Brankov primorao i ostale da se suprotstave Titovoj politici“. ⁶³ Među sekretarskim spisima Mihalja Farkaša sačuvana je i jedna nedatirana beleška o razgovoru vođenom u Jugoslovenskoj ambasadi u Budimpešti posle emigriranja Brankova. Prema toj beleški, neki od preostalih zaposlenih u ambasadi bili su mišljenja da Brankova treba da zadesi ista sudbina kao Miloša Mojića. ⁶⁴ Međutim, Vladimir Gavrilović, ataše za trgovinu, odbacio je to sa obrazloženjem: „Imali smo baš dovoljno problema sa Boarovom, nije nam potrebna još jedna takva glupost“. ⁶⁵

O okolnostima svog emigriranja Brankov je 8. novembra dao opširan intervju saradniku Mađarskog radija, ⁶⁶ a tri dana kasnije dao je izjavu za *Déli Csillag*, list Mađarsko-jugoslovenskog društva (MJT), ⁶⁷ o „grešnom skretanju Titove grupe“. U svojoj izjavi, koja je pročitana i na skupu društva, ukazao je na to da „Titova klika, izdajući interese jugoslovenskog naroda, danas urušava bratsku saradnju Jugoslavije i Mađarske, te rasplamsavajući šovinističke strasti u jugoslovenskom narodu, nastoji da podstiče mržnju prema susednim narodnim demokratijama“. Nadalje je naglasio da je „Tito u narodnooslobodilačkom ratu postao veliki zbog toga što je u njemu jugoslovenski narod video čoveka koji uživa poverenje rukovodstva SSSR-a“. Tito je, međutim, zloupotrebio to poverenje: „Tito je slava udarila u glavu i to se desilo i sa njegovim najbližim saradnicima.“ ⁶⁸

Emigriranje negdašnjeg sekretara Jugoslovenske ambasade u Budimpešti mađarsko političko rukovodstvo nameravalo je da iskoristi i za agitaciju među jugoslovenskom manjinom, kako bi širila zvaničan stav u vezi sa Jugoslavijom. U tom smislu, Brankov je 14. novembra u Baji učestvovao na sastanku Demokratskog saveza Jugoslovena u Mađarskoj (MDDSZ), gde je zajedno sa

269/pol./1948. (3.d.)

⁶³ ÁBTL, A–2127/24. 25–26.

⁶⁴ Mojića je 10. jula 1948. ubio Živko Boarov, pretpostavlja se iz ljubomore. Rakoši je na osnovu ovog ubistva hteo da napravi jedan veliki antijugoslovenski proces, ali je zbog kratkog vremena i poprilično zamršenog slučaja od toga odustao. U Rajkovom procesu je, međutim, u tužbi protiv Brankova bila i optužba za podstrekavanje, koju je Brankov tokom procesa do kraja poricao. Boarova je Budimpeštanski županijski sud osudio tek u svojoj presudi od 16. decembra 1953. godine. U vezi sa odnosima Brankova i Boarova videti: Péter Vukman, „Négy öbécsei kommunista diplomata Magyarországon. Lazar Brankov, Živko Boarov, Branislav Doroslovački és Ozren Krstonošić politikai tevékenysége“, *Bácsország*, 2011. 2. (57.) sz. 136–144.

⁶⁵ MNLOL, M–KS 276. f. 67. cs. 126. ő. e. 117.

⁶⁶ MTI, Izdanje vesti, 8. novembar 1948, 21–22. izdanje.

⁶⁷ U vezi sa radom Mađarsko–jugoslovenskog društva videti sećanja Jožefa Reksa: *A Magyar–Jugoszláv Társaság története (1945. október–1949 vége)*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: A. Sajti Enikő. Forrás, 43 (2011) 2. sz. 29–56.

⁶⁸ MTI, Izdanje vesti, 11. novembar 1948, 31. izdanje.

Ljubicom Mirković, sekretarkom Jugoslovenske organizacije žena, kao i sa Dušanom Vidovićem, negdašnjim vojnim atašeuom, koji je emigrirao zajedno sa Brankovom, održao govor praćen „beskrajnim, oduševljenim aplauzom i više puta ponovljenim skandiranjem“. Nakon što je obrazložio svoju izjavu datu prilikom emigriranja i osudio jugoslovensku politiku, on se prisutnima obratio „rečima upozorenja“: „Stojimo ispred jedinog puta – Staljinovog puta. Ovim putem Mačas Rakoši vodi milione mađarskih radnika. Ona snaga, koja je uništila svaku silu koja je nasrnula na nju, uništiće i Tita sa saradnicima.“ Posle govora, u skladu sa uobičajenom koreografijom, kongres je zaključio svoj rad usvajanjem odluke u kojoj su ponovno osudili Titovu politiku.⁶⁹ O njihovim izjavama i istupima u javnosti bez izuzetaka je izveštavao *Szabad Nép*. Osim navedenog, Brankov je 31. oktobra, u listu Mađarske radničke partije objavio članak na pet stubaca pod naslovom „Rukovodioci CK Jugoslavije u sramnoj ulozi agenta imperijalizma“, a nekoliko dana kasnije list je objavio delove njegovog intervjua Mađarskom radiju o narastajućem nezadovoljstvu u Jugoslaviji i o organizovanju prvih ilegalnih grupa.⁷⁰

Pored novinskih i radio-intervjua, kao i govora održanih u jugoslovenskim manjinskim organizacijama, Brankov je učestvovao i na državnim manifestacijama. Evidentno je bio prisutan 28. novembra 1948. godine na proslavi povodom jugoslovenskog državnog praznika, održanog u pozorištu „Madač“. Proslava je počela pre podne u 11 časova, a konferansije je bio Andraš Hovan, generalni sekretar MDDSZ, dok je svečani govor držao Geza Lošonci, poslanik u parlamentu, generalni sekretar Mađarsko-jugoslovenskog društva, i Lazar Brankov. Nakon što se osvrnuo na događaje u Drugom svetskom ratu, bivši jugoslovenski diplomata je u svom govoru oštro naglasio kontrast između ratnih zasluga SSSR-a i njihovih posleratnih rezultata i situacije u Jugoslaviji. Svoj govor je, međutim, u skladu s prazničnim raspoloženjem i propagandnim ciljevima, zaključio s pozitivnim stavom: „Bol i ogorčenje neće dugo trajati i ne smeju dugo trajati – podigao je svoj glas. – Radni narod Jugoslavije, iako s mukom, spoznaće da ga je njegovo rukovodstvo, u koje je toliko verovalo, izdalo. U tom trenutku će propasti planovi Titove grupe i biće uništene one prepreke koje je radni narod Jugoslavije podigao između SSSR-a i zemalja narodne demokratije.“⁷¹

Osim govora Brankova, još su pojedine izjave Ozrena Krstonošića zavređivale pažnju štampe. Mađarska novinska agencija (MTI) je prenela njegov govor održan u Baji 10. novembra na sastanku MDDSZ, a u izvodima objavila njegov govor održan 2. decembra uveče, na manifestaciji Mađarsko-jugoslovenskog društva,⁷² o kojoj je pod naslovom „Jugoslaviju opet pritiska

⁶⁹ MTI, Izdanje vesti, 14. novembar 1948, 21–22. izdanje.

⁷⁰ *Szabad Nép*, 31. oktobar 1948. i 9. novembar 1948, 5.

⁷¹ MTI, Izdanje vesti, 25. novembar 1948, 19. izdanje i 28. novembar, 11. izdanje. U svom članku o ovoj manifestaciji *Szabad Nép*, međutim, ne spominje Brankova (*Szabad Nép*, 30. novembar 1948, 7).

⁷² MTI, Dnevne vesti, 11. novembar 1948, 34. izdanje i 2. decembar 1948, 35. izdanje.

tamna senka imperijalizma“ izvestio i list *Szabad Nép*.⁷³ Nakon ovog Krstonošićevog govora Mađarska novinska agencija je samo dva meseca kasnije, 19. februara 1949. godine, izvestila o manifestaciji na kojoj je među govornicima bilo i ime jednog emigranta.⁷⁴ Na konferenciji jugoslovenskih učitelja, održanoj dan pre toga u Pečuju, Brankov je ponovo sumirao jugoslovensku politiku „radničke izdaje“ i žigosao „spletke Tita i njegovih saradnika“, te je izrazio svoje uverenje, da će „njihovu vladavinu zbrisati negodovanje istinskih jugoslovenskih rodoljuba.“⁷⁵

Osim ponavljanja dobro poznatih slogana, izvanredno pogodnih za ciljeve propagande, Brankov se prihvatio i izvršavanja zadataka vezanih za organizovanje emigracije, mada je Peter Gabor u svom pismu upućenom Mihaelju Farkašu 26. oktobra 1948. godine (to jest dan posle emigracije Brankova), rad jugoslovenskog diplomate ocenio kao „neplanski“, karakteriše ga „izvesna brzopletost i nedostatak odgovarajućih mera opreza“.⁷⁶ U Pragu, posle razgovora koje je vodio s tamošnjom grupom emigranata,⁷⁷ Brankov je 12. novembra

⁷³ *Szabad Nép*, 3. decembar 1948, 3.

⁷⁴ Ova vremenska pauza, čini se, potvrđuje sećanja Jožefa Kiša, negdašnjeg saradnika službe Državne bezbednosti, zaduženog za bezbednost političkih emigranata. Prema Kišu, već dva meseca nakon emigriranja Brankova i drugova promenio se odnos između vlasti i diplomata-emigranata. Brankov i njegovim drugovima uskraćena je pretplatna karta za pozorište, za njihova kola marke mercedes nisu dobijali gorivo, a počev od januara 1949. umesto ranije apanaže dobijali su određen iznos po osobi. Sve to je, smatra autor ove studije, moglo biti u vezi s tim da je za MDP izdržavanje sve brojnije zajednice emigranata predstavljalo priličan finansijski teret. (U vezi s tim videti odgovarajuće delove ovoga rada.) Jožef Kiš u svojim memoarima napominje i to da Brankov, uprkos prethodnom pozivu, nije mogao da učestvuje na februarskoj manifestaciji Saveza partizana, a zaštita države im je obustavljena sredinom februara „budući da Brankov i drugovi već tada nikome nisu bili potrebni.“ (Kiss József, *ÁVO-s voltam, ÁVO-sok vertek*, Sydney, H. K., 1966, 61–62.)

⁷⁵ MTI, Izdanje vesti, 19. februar 1949, 33. izdanje. Na konferenciji je, naravno, usvojena i jedna odluka u kojoj se podržava odluka Informbiroa iz Bukurešta, osuđuju Titove „mutljivine“ i u kojoj se zalaže za „prijateljstvo mađarskog i jugoslovenskog naroda.“ (*Isto.*) U februaru 1949. Mađarsko-jugoslovensko društvo organizovalo je predavanje u Baji i Sekešfehervaru, a prema spisima organizacionog odbora MDP; Brankov na tim manifestacijama nije držao govor. Govor je u Mohaču održao državni sekretar Đula Hajdu, u Baji Šandor Harasti, a u Sekešfehervaru Đerd Santo, zamenik načelnika odeljenja Ministarstva vera i prosvete (MNLÖL, M–KS 276. f. 55. cs.55. ő. e. 31. januar 1949, 3. i 31).

⁷⁶ MNLÖL, M–KS 276. f. 67. cs. 126. ő. e. 85–86.

⁷⁷ Brankov nije slučajno vodio razgovore upravo sa praškim emigrantima. Mada je tamošnja emigracija početkom pedesetih godina prošlog veka brojala svega 160–180 članova, po karakteru je bila jedna od najznačajnijih, najsnažnijih i najaktivnijih emigrantskih grupa. Tamo je došlo i do prvih koraka u pravcu organizovanja aktivnosti jugoslovenske političke emigracije i do usaglašavanja tih aktivnosti. O uspostavljanju prve organizacije emigranata odlučeno je na sastanku emigranata održanom 10. septembra 1948. gde je prisustvovalo njih tridesetero, i u tom mesecu je Radio Prag počeo sa emitovanjem jugoslovenske emisije (Митровић–Селинић, *н. д.*, 37 i Slobodan Selinić, „Jugoslovensko-čehoslovački odnosi (1945–1955)“, Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2010, 561). Sve to upućuje i na činjenicu da je organizovanje mađarske političke emigracije započelo tek dva meseca kasnije. Istorija čehoslovačke političke emigracije je relativno dobro poznata istraživačima. U vezi s tim videti: Slobodan Selinić, *н. д.*, 547–562; Ondrzej Vojtjehovski, „Informbirovska emigracija u jugoslovensko-čehoslovačkim odnosima. Nacionalni i politički identitet jugoslovenskih informbirovaca u Čehoslovačkoj“,

sačinio plan rada u kome predlaže da redakciju emigrantskog lista *Nova Borba*, koja izlazi u Pragu⁷⁸, premeste u Budimpeštu; da se zbog lakše jugoslovenske distribucije lista, u Segedinu, Pečuju i Nadkanjiži osnuje po jedna tehnička baza; da se na Radio Budimpešti poveća minutaža emisije na srpskom jeziku sa osam minuta na dva puta po petnaest minuta dnevno⁷⁹, te da se poboljša kvalitet emisija. U svom planu rada Brankov je smatrao važnim da njihova saradnja sa mađarskim javnim mnjenjem preko raznih štampanih medija i radio-emisija bude sveobuhvatna. U vezi s tim, smatrao je da je neophodno u „punoj meri“ aktivirati Mađarsko-jugoslovensko društvo.⁸⁰ Brankov je poslao i Mađarskoj radničkoj partiji svoje predloge, koje je sekretarijat MDP-a razmotrio na sednici od 24. novembra. U podnesku koji je dospao na razmatranje, Brankov je već preporučivao i to da se *Naše novine*, list Demokratskog saveza Jugoslovena u Mađarskoj bolje iskoristi u delatnosti protiv Tita. U tom cilju smatrali su da je potrebno promeniti uređivačku politiku lista, kao i rukovođenje ovom organizacijom. Pošto se *Déli Csillag*, list Mađarsko-jugoslovenskog društva, u novembru 1948. godine, sa brojem 11, u drugoj godini svoga izlaza, ugasio⁸¹, a emigrantski politički list u Mađarskoj pokrenut je tek početkom pedesetih godina prošlog veka (u sovjetskom taboru su tada postojala samo dva slovenska lista: *Za ljusdko zmago* i *Slovenski borec*), u očima emigranata veoma značajan postaje list MDDSZ-a.⁸²

Predloge Brankova pred sekretarijatom izložio je Jožef Revai. U sva četiri slučaja predložio je da se njegovi zahtevi usvoje. Doduše, u pogledu prve tačke, s obzirom na njen izuzetan politički značaj, podržao je osnivanje jednog *privremenog* uređivačkog odbora. Po njegovom predlogu, pre formiranja stalnog uređivačkog odbora trebalo je zatražiti mišljenje i podršku ostalih socijalističkih zemalja.⁸³ Sekretarijat je naposljetku zauzeo stav da će odluku doneti tek nakon pribavljanja odgovarajućih informacija.⁸⁴ U vezi sa zadnje dve tačke, u pogledu kojih nije bilo potrebe za dodatnim informacijama, konačnu odluku

Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961. Zbornik radova, (ur. Slobodan Selinić), Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2008, 207–230. i Miroslav Perišić, „Čehoslovačka javnost i rezolucija Informbiroa 1948. Iskustvo jugoslovenskih studenata u Pragu“, *Istorija 20. veka*, 24. (2006) br. 1, 103–123.

⁷⁸ Prvi list političkih emigranata, pod naslovom *Naša Borba*, osnovali su Lala Ivanović i Pero Dragila, diplomate-emigranti jugoslovenske ambasade u Vašingtonu. Odabir naslova nikako nije bio slučajan: aludirao je na *Borbu*, zvanični dnevni list Komunističke partije Jugoslavije. List koji je počev od maja 1951. izlazio tri puta mesečno, do kraja je ostao jedan od najznačajnijih štampanih medija emigranata iako je vodeću ulogu uskoro preuzeo list *Za socijalističku Jugoslaviju* koji je izlazio u Moskvi (Ivo Banac, *With Stalin Against Tito*, 224. /u hrvatskom izdanju: 213/ i Митровић–Селинић, *н. д.*, 41).

⁷⁹ Poređenja radi, dok je u zimu 1948–1949 iz Budimpešte i Sofije emitovano dve emisije dnevno, iz Praga je emitovano 2–3, a iz Moskve 6–7 emisija.

⁸⁰ MNLOL, M–KS 276. f. 68. cs. 16. š. e. 54–57.

⁸¹ Rex: *A Magyar–Jugoszláv Társaság története*, 54. 115. nap.

⁸² MNLOL, M–KS 276. f. 54. cs. 18. š. e. 24. novembar 1948. 19.

⁸³ *Isto*.

⁸⁴ MNLOL, M–KS 276. f. 54. cs. 18. š. e. 24. novembar 1948. 3.

doneo je Politički komitet; na svojoj sednici održanoj narednog dana usvojio je predloge Brankova.⁸⁵

U izvršavanju zadataka u vezi s tim, Brankov se posebno bavio jugoslovenskim radio-emisijama. Sa rukovodiocima radija, međutim, saradnja ni izbliza nije bila jednostavna. U svojoj kratkoj informaciji, sačinjenoj 12. januara 1949. godine pod naslovom „O položaju i radu grupe jugoslovenskih komunista u Mađarskoj“, koju je sačinio za potrebe Sekretarijata MDP-a, Brankov je izrazio žaljenje što emigranti nisu uključeni u pripreme radove srpskohrvatskih radio emisija, a često se dešavalo da ih prethodno nisu ni informisali o tome šta će se emitovati. Predlagao je da se, umesto previše šarolike zabavne emisije, slično emisijama Radio Moskve, čitaju napisi i teorijski članci emigrantske štampe. Predlagao je i to da se slično emisijama Radija slobodne Jugoslavije, koje su se emitovale tokom Drugog svetskog rata, pre emisija čitaju kratki tekstovi, koji će bodriti i u koje bi saželi „osnovne stavove Titove izdaje“.⁸⁶

Međutim, saradnja između emigranata i rukovodstva radija ni u kasnijem periodu nije se poboljšala. Brankov se 29. aprila 1949. godine u svom pismu upućenom Mihalju Farkašu ponovo žalio na to što se planovi emisija sastavljaju bez njegovog znanja, te da se ne emituje dogovoreni program. Brankov je naglasio i to da je vreme (sastanak se održava jednom nedeljno) predviđeno za dogovaranje kratko, da se vesti loše prevode na srpski, a da jugoslovenskom štampom, čak ni kopiranjem, emigranti ne raspolažu.⁸⁷ Smatrajući opravdanim kritike Brankova, Maćaš Rakoši je 2. maja izdao uputstvo o tome da „pored odgovarajuće kontrole jugoslovenskim drugovima (treba) dati maksimalne mogućnosti“, podrazumevajući i obezbeđivanje odgovarajućih prostorija za redakciju, kao i novinske, radio i druge materijale koji se odnose na Jugoslaviju.⁸⁸

Pored radio-emisija drugo važno sredstvo širenja informbirovske propagande predstavljali su razni leci, pamfleti i brošure koji su na ilegalan način rasturani na prostoru Jugoslavije. Među letke dospeli su i pojedini brojevi emigrantskih listova. Brankov se u svom predlogu od 21. novembra založio da se tri broja *Nove Borbe*, na takav način u po 500 primeraka distribuira u Jugoslaviji⁸⁹ i inicirao je da se izvrši više zadataka u krugu Jugoslovena koji žive u Mađarskoj. Smatrao je važnim da se uspostave veza sa osobljem Jugoslovenske ambasade u Budimpešti i sa jugoslovenskim državljanima koji žive u Budimpešti (Brankov je cenio da ih ima više od 600), kako bi povećali svoju aktivnost u krugu jugoslovenske manjine koja je smatrana bastionom titoističke propagande. S tog aspekta smatrao je izuzetno važnom ulogu manjinskih učitelja. Na potrebu širenja okvira bitisanja u emigraciji ukazuje više puta ponovljena Brankovljeva molba da im se omogući uvid u evidenciju jugoslovenskih državljana pristiglih u Mađarsku.⁹⁰

⁸⁵ MNLOL, M–KS 276. f. 53. cs. 15. ö. e. 25. novembar 1948. 3. i 18.

⁸⁶ MNLOL, M–KS 276. f. 54. cs. 30. ö. e. 16. februar 1949. 29–30.

⁸⁷ MNLOL, M–KS 276. f. 66. cs. 35. ö. e. 71–76.

⁸⁸ MNLOL, M–KS 276. f. 66. cs. 35. ö. e. 71.

⁸⁹ MNLOL, M–KS 276. f. 54. cs. 30. ö. e. 16. februar 1949. 31.

⁹⁰ MNLOL, M–KS 276. f. 54. cs. 30. ö. e. 16. februar 1949. 31–32.

Tokom rada vezanog za organizovanje emigracije od velikog značaja bili su oni razgovori u inostranstvu koje je Brankov vodio sa ostalim vođama emigranata radi boljeg usaglašavanja aktivnosti političkih emigranata. S Perom Popivodom, negdašnjim zamenikom komandanta jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva, vođom jugoslovenske političke emigracije u istočnoj Evropi, kao i s Radonjom Golubovićem, bivšim ambasadorom Jugoslavije, razgovarao je između 15. januara i 7. februara u Bukureštu, gde su zajedno sagledali kako stanje u Jugoslaviji tako i položaj emigranata, i doneli odluku o organizacionom jačanju emigranata koji žive u zemljama sovjetskog bloka. S tim ciljem su doneli odluku o osnivanju akcionog odbora (rukovodećeg tela) u okviru jedne generalne konferencije. Cilj ovog odbora trebalo je da bude organizovanje agitacije i propagandne delatnosti, podizanje nivoa lista *Naša Borba* i rešavanje problema sa radio- stanicama. O ovim razgovorima Brankov je u pismu izvestio Rakošija 10. februara. U svom pismu ponovo je tražio da mu se omogući uvid u spisak emigranata, na osnovu kojeg je nameravao da organizuje kolektive od 4-5 osoba. Zadatak tih kolektiva, pored određenog broja časova koji su obavezno morali provesti zajedno, bilo je i zajedničko učenje (tu je, po pretpostavci, trebalo da bude reči o temeljnom učenju marksističko-lenjinističko-staljinističke ideologije). Na njihovom čelu stajao bi po jedan pouzdan vođa, i oni bi održavali vezu sa Brankovom i Dušanom Vidovićem. Brankov je na taj način hteo da izbegne mogućnost da se jugoslovenski špijuni infiltriraju među emigrante. U jednoj kasnijoj fazi smatrao je izvodljivim i osnivanje zajedničkog kluba emigranata. Konkretno, mislio je na prostoriju Mađarsko-jugoslovenskog društva na Andrašijevom putu (tada Staljinov put 77). Međutim, da bi to postigli, trebalo je da preuzmu i rukovođenje tom organizacijom, što je smatrao izvodljivim na sednici vanredne skupštine, „parlamentarnim“ putem (znaci navoda su i u originalnom tekstu!).⁹¹

Njegove konkretne predloge Sekretarijat je razmatrao na svom sastanku 16. februara i doneo odluku da Brankova imenuje za političkog savetnika jugoslovenskih emisija na mađarskom radiju. Podržali su i osnivanje jednog *imenovanog* rukovodstva od 3-5 članova, a podržali su i to da Brankov sa saradnicima na „ustavan način“ preuzme rukovođenje u Mađarsko-jugoslovenskom klubu.⁹² Međutim, insistirali su na tome da Brankov o teorijskim pitanjima u vezi s radi-

⁹¹ MNLOL, M–KS 276. f. 54. cs. 30. ő. e. 16. februar 1949. 25–27.

⁹² Osnivački skup Jugoslovenski klub održao je 2. decembra 1945. Za predsednika je izabran Branko Petrović. Prema statutu usvojenom 25. jula 1946. zadatak mu je bio da objedini u udruženje jugoslovenske državljane koji žive u Mađarskoj, da se stara o moralnoj i materijalnoj pomoći siromašnima, te da svojom aktivnošću podigne ugled Jugoslavije. Ambasada Jugoslavije je u svom dopisu od 22. novembra 1948. izvestila mađarske vlasti da je likvidacija udruženja u toku, te da na osnovu 28. paragrafa statuta njegove prostorije preuzima ambasada. Udruženje se na osnovu uredbe 10 380/1950 BM dobrovoljno rasformiralo; o njegovom brisanju iz evidencije udruženja Ministarstvo unutrašnjih poslova je 26. jula 1952. pismom izvestilo Jugoslovensku ambasadu (MNLOL, XIX–B–1–h II serija; Ministarstvo unutrašnjih poslova, društvena udruženja, kutija 47, 5632–445; Jugoslovenski klub, kutija 351, jedinica 915, Mađarsko–jugoslovensko društvo).

o-emisijama prethodno mora da raspravi s Mihaljom Farkašem, a o spisku predloženih šefova kolektiva (sa odgovarajućim karakteristikama) treba da se izjasni Sekretarijat.⁹³

Do održavanja osnivačke konferencije rukovodstva emigracije u Mađarskoj, međutim, došlo je četiri meseca kasnije, 8. juna, u potpunoj tajnosti, uz prisustvo 27 domaćih emigranata i uz prisustvo Milutina (Miće) Rajkovića, urednika *Naše Borbe*.⁹⁴ Na ovom dogovaranju Brankov nije učestvovao, budući da je od 19. maja boravio u glavnom gradu SSSR-a, zvanično „na poziv jugoslovenskih emigranata koji žive u SSSR-u“.⁹⁵ Na dnevnom redu sastanka našlo se svega tri tačke. Najpre je Velimir Milutin podneo politički izveštaj (što je trajalo duže od dva sata) koji je, prema oceni Zoltana Fodora, predstavnika MDP na sastanku, bio negativan (o tome je sastavio izveštaj) jer se o konkretnim zadacima i o ulozi SSSR-a malo govorilo. U raspravi posle njegovog ekspozea učesnici su, pre svega, podsetili na svoja iskustva stečena u Jugoslaviji, ali su se osvrnuli i na to da je među stanovništvom Jugoslavije prisutno sve veće negodovanje zbog teškoća u snabdevanju prehrambenim proizvodima. Skrativši diskusiju, Rajković je ukazao na značaj konspirativnog rada i na to da oni očekuju redovno i temeljno izveštavanje partije (što je po svemu sudeći služilo i tome da se emigranti drže na „kratkoj uzdi“). Urednik emigrantskog lista iz Praga nije zaboravio da podseti prisutne na važnost ispoljavanja kritike i samokritike.⁹⁶

Po drugoj tački dnevnog reda saslušan je organizacioni izveštaj izvesnog „Žarka“ (verovatno Žarko Ljubovljević), a potom je izabrano tročlano rukovodstvo. Kao alternativu, emigranti su predložili da se uključivanjem Branislava Dobanovačkog i Bože Lazara izabere petočlano rukovodstvo, ali su na predlog Zoltana Fodora ipak doneli odluku prema prvobitnom planu, dok su Dobanovačkog i Lazara tajnim glasanjem izabrali za rezervne članove. Konferencija je zaključena „u veoma oduševljenom raspoloženju“, slanjem pozdravnih telegrama Staljinu i Rakošiju, kao i pevanjem Internacionale.⁹⁷

Pored ispunjenja političkih zadataka, neodložan zadatak predstavljalo je organizovanje svakodnevnog života. Andraš Salai, zamenik rukovodioca kadrovske odeljenja Centralnog rukovodstva MDP, u svojeručnom pismu od 29. novembra 1948. godine, upućenom rukovodstvu MDP, skrenuo je pažnju rukovodstvu partije na važnost tog zadatka. On je smatrao „savršeno neodrživim“ položaj izbeglica koje su, odmah po ilegalnom prelasku granice, pod prismotrom AVH, demoralisane i bez posla. Mada je one koji su zatražili politički azil ispitivalo vojnopolitičko i kadrovske odeljenje MDP, oni su se sa pravnog aspekta našli u dosta apsurdnoj situaciji, delimično su bili „u gostima“ (ovaj

⁹³ MNLOL, M–KS 276. f. 54. cs. 30. ő. e. 16. februar 1949. 4.

⁹⁴ Poređenja radi, prva Praška organizacija emigranata osnovana je 10. septembra 1948. (Момчило Митровић, н. д., 38)

⁹⁵ Solt Pál (szerk. biz. el.), *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. I. kötet*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1992, 259. Zapravo, namamljivanje Brankova u Moskvu imalo je konspirativan cilj u pripremi za njegovo hapšenje 21. juna 1949.

⁹⁶ MNLOL, M–KS 276. f. 65. cs. 104. ő. e. 15–17.

⁹⁷ *Isto.*

izraz i sam Salai stavlja pod znake navoda), a delimično su životarili u zatočeništvu. Zbog nepoznavanja jezika i zbog svojih profesija (pretežno je bilo reči o vojnim oficirima, kontraobaveštajcima i drugim zaposlenima u državnoj bezbednosti) Salai je smatrao nezamislivim da se izbeglice zaposle u skladu sa svojim obrazovanjem; po njemu jedina mogućnost je bila da se oni zaposle kao pomoćni radnici. Na osnovu svega toga insistirao je da se uključivanjem kadrovsog odeljenja i AVH odmah formira organ koji će imati pravo da „odgovorno i s pravom odlučivanja“ postupa u njihovom slučaju.⁹⁸

Međutim, položaj većine emigranata nisu mogli brzo i suštinski rešiti. Iako su oni do sredine decembra 1948. godine dobijali pomoć od 10.380 forinti, dvadeset dvoje njih nije imalo ni stan ni posao. Njihovo zapošljavanje preko reda otežavali su i sindikati. I uslovi njihovog stanovanja bili su različiti. Porodica Njitrai je, na primer, živela u elegantnom „Hotelu London“, gde je njihovo zbrinjavanje dnevno koštalo pedeset forinti. Na rešenje je čekalo i pitanje privremene kontrole i lustracije novopridošlih izbeglica.⁹⁹ Partija nije bila sposobna ni da im isplati ranije zarađene plate. Predloženo je da zbirna plata za Brankova i one koji su zaposleni u ambasadi (a koji su emigrirali zajedno s njim) bude, umesto 29.500 forinti, 11.000 forinti. I platu Brankova je sa ranijih šest hiljada forinti trebalo smanjiti na hiljadu forinti.¹⁰⁰ Njihova nepovoljna situacija rešena je tek sredinom februara 1949. godine. Prema belešci od 18. februara 1949. godine, sačinjenoj za Sekretarijat MDP, od dvadeset osam emigranata, dvadeset sedam njih su uspeali da zbrinu materijalno.¹⁰¹ Svakom emigrantu su obezbedili stan, nekima od njih u okolini Budimpešte. Većinu su uspeali i da zaposle. Za njihovo zbrinjavanje (za odeću, nameštaj, posteljinu, za zaradu, to jest dodatak zarade) jednokratno je isplaćeno ukupno 55.300 forinti. Brankovu su, kao redovnu platu za pola godine, predvideli mesečno po tri hiljade forinti, Ozrenu Krs-tonošiću i Dušanu Vidoviću po dve hiljade, a Milutinu Stevanoviću dve i po hiljade forinti. Za sedmoro lica, na ime dodatka zarade za šest meseci, predložili su mesečnu isplatu od 200 do 1000 forinti, za tri lica predložena je isplata po 500 forinti mesečno u toku tri meseca. U vezi s prethodnom kontrolom lica koja bi ubuduće zatražila azil, u dopisu je predloženo da se njihovo ispitivanje poveri odboru sastavljenom od po jednog člana Ministarstva unutrašnjih poslova, Kadrovskog odeljenja i Saveza boraca za slobodu. Pretpostavlja se da je zbog priličnog izdatka za njihovo zbrinjavanje, a usledio bi posle toga, došlo do predloga da se zbrinjavanje novopridošlih svede na to da ih zaposle.¹⁰²

⁹⁸ MNLOL, M–KS 276. f. 68. cs. 65. ő. e. 10. Zbog naglašenog isticanja Salai je reč *odmah* podvukao jednom, a izraz *s pravom odlučivanja* – dva puta. (*Isto.*)

⁹⁹ MNLOL, M–KS 276. f. 68. cs. 67. ő. e. 21–22.

¹⁰⁰ MNLOL, M–KS 276. f. 67. cs. 126. ő. e. 124.

¹⁰¹ Dvadeset osmu osobu, izvesnog Obarbariča, internirali su pod optužbom pronevere, a potom doneli odluku da je proteraju.

¹⁰² MNLOL, M–KS 276. f. 54. cs. 31. ő. e. 56. U vezi sa stambenim zbrinjavanjem, iz dokumenta se vidi da za to nije bilo potrebno platiti. Dalja arhivska istraživanja iziskuju rešavanje dileme da li se radilo o praznim nekretninama ili onim iz kojih su vlasnici prethodno iseljeni. Predloge u vezi sa emigrantima pred Sekretarijatom izložio je Janoš Kadar i prisutni su to prihvatili.

Za sve to vreme emigranti su živeli svojim životom. Unutar emigracije posebnu kastu predstavljali su emigranti koji su emigrirali zajedno sa Brankovom. Iz bezbednosnih razloga (moglo je, naime, doći do pokušaja eventualnog jugoslovenskog atentata)¹⁰³ U Budimpešti su im ustupili, u II okrugu, ulici Salonka br. 6, u oblasti Hivešveld, dve vile na korišćenje. Prema jednom detaljnom inventaru Brankovljevih stvari iz 1950. godine on po svemu sudeći kasnije nije oskudevao, budući da u listi inventara nalazimo više stolica presvučenih somotom, fotelje, stolove, kao i četiri persijska tepiha velikih dimenzija (Brankov je stanovao u broju 6/A, u vili koja je pripadala Cecil Tormai).¹⁰⁴ Njihova svakodnevnica je tekla u duhu kolektiviteta. Zajedno su jeli, išli u šetnju, odlazili u grad, u bioskop, u pozorište, na kulturne manifestacije. Tada su im u pratnji bili pripadnici AVH. Ivan Beran i još četiri osobe iz državne bezbednosti su im se priključili već prilikom njihove emigracije, a Beran je Brankova pratio i na njegov put u Prag i Bukurešt. Oficiri AVH na zahtev Brankova sklonjeni su samo na kratko vreme, u proleće 1949.¹⁰⁵ Autor ove studije smatra da je sve to imalo za cilj njihovu bezbednost, ali i njihovo nadgledanje i držanje pod kontrolom. U detaljnoj karakteristici, koju je u leto 1954. godine Ozren Krstonošić napisao o Brankovu, nije se sećao ni jednog slučaja da je vođa emigranata išao negde bez njihove pratnje ili pratnje agenata iz AVH. Brankova je inače smatrao miroljubivim, prisebnim i uravnoteženim. Nije znao za njegove veze sa ženama, osim da je Klara Balaši bila zaljubljena u negdašnjeg prvog sekretara ambasade. Jedino je nakon Brankovog puta u Moskvu saznao da su (navodno) bili u seksualnoj vezi. Istovremeno, prema njegovoj supruzi, Brankov se nije udvarao Klari Balaši već Mariji Stevanović.¹⁰⁶ Branislav Doroslovački je pak imao negativno mišljenje o privatnom životu vođe emigracije; on ga u svojim beleškama iz avgusta 1954. godine opisuje kao nepristupačnu i suzdržanu osobu koja drži distancu, koja se „i nadalje trudila da sačuva imidž diplomate“, ali koja istovremeno „nije bila na visini ozbiljnog revolucionara i komunista.“ Doroslovački je kritikovao i to što Brankov nije zaustavio širenje spletki, štaviše, preko Vidovića ih je i podsticao.¹⁰⁷

(Isto.) Plata Brankova je bila gotovo u visini plata najviših mađarskih partijskih i državnih činovnika. Ministri pojedinih resora u januaru 1950. zarađivali su 3.850 forinti, a državni sekretari 3.300 forinti. Poređenja radi, zaposleni koji su živeli od svojih plata i zarada mesečno su dobijali 652 forinte (1949. – 606 forinti), a poljoprivrednici i činovnici 406 forinti. (Honvári János, *A hatalmi „elit“ jövedelme az 50-es éveken*, http://archivnet.hu/gazdasag/a_hatalmi_elit_jovedelme_az_50es_evekben.html. (25. jun 2013) i Valuch Tibor, *Magyar hétköznapiak. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig*, Budapest, Napvilág, 2013, 38)

¹⁰³ Božazan emigranata ni u kom slučaju nije bila neosnovana. U vezi s tim videti otmicu Dušana Vidovića, uporediti 31. nap.

¹⁰⁴ ÁBTL, 2.1. VII/37-a. 27–28.

¹⁰⁵ ÁBTL, 2.1. I/109. 166, 250. i 252.

¹⁰⁶ ÁBTL, 2.1. I/109. 253–255.

¹⁰⁷ ÁBTL, 2.1. I/109. 166–167. Istovremeno s tim, ni Brankov o Doroslovačkom nije beležio samo pozitivne utiske: „Doroslovački je i u emigraciji zadržao svoje stare 'dobre malograđanske' običaje i zbog toga je često bio u sukobu sa svojim drugovima“, ali dodao je i to da je „u poslu

Emigranti i državna bezbednost

Sukobi među emigrantima, po svemu sudeći, nisu ostali skriveni ni pred službom državne bezbednosti. Informbiroovski emigranti, koji su iz političkih razloga dobili azil u Mađarskoj, bili su u višestrukoj vezi s mađarskim organima državne bezbednosti. Posle ilegalnog prelaska granice svi oni bili su detaljno ispitani, i u odnosu na organe jugoslovenske državne bezbednosti. Osim Đure Burgijaševa i Save Novakovića, već spominjanih u drugom kontekstu u ovom radu, između 1944. i 1946. godine za Udbu Slovenije u različitim zvanjima radio je Albert Svetina;¹⁰⁸ Lazar Brankov je pak prema optužbama iznetim protiv njega u Rajkovom procesu do svog emigriranja bio glavni rezident Udbe u Mađarskoj.¹⁰⁹ Posle povratka iz SSSR-a u Jugoslaviju, gde je bio na vojnim studijama, i Gojko Trbović je, na zahtev somborskog odeljenja Udbe, potpisao izjavu pod pritiskom¹¹⁰ dok su prema optužbama emigranata špijuni Jugoslovena bili Božo Glažar i Laslo Kovač.¹¹¹

Strepnje vlasti i emigranata u vezi sa infiltriranjem diverzanata i špijuna nisu bile u potpunosti bez osnova. Usled sovjetsko-jugoslovenskog konflikta i zaoštavanja mađarsko-jugoslovenskih odnosa u južnom pograničnom području nastao je pravi „špijunski rat“. Ustali su se granični incidenti i u mnogo slučajeva došlo je do ilegalnog prelaska granice. Među onima koji su prešli granicu bilo je podosta jugoslovenskih špijuna i agenata.¹¹² Njihov zadatak je pre svega

bio dobar i ponašao se pošteno u borbi protiv titoista.“ (ÁBTL, 2.1. I/109-a. 235)

¹⁰⁸ ÁBTL, 2.1. IV/46. 14 i 3. 2. 4. K-750. 154. Svetina se sa Oznom, prethodnicom Udbe, povezo u leto 1944, pa je potom 1945. najpre služio u Ljubljani, te je juna iste godine imenovan za rukovodioca oblasti slovenačkog primorja. Posle godinu dana premešten je ponovo u Ljubljani i u rangu potpukovnika imenovan za šefa Udbe. U materijalu s njegovog saslušanja, sačinjenog 28. marta 1949, Svetina je napomenuo da je njegova supruga Cveta Zimić u rangu potporučnika takođe radila u II odeljenju ljubljanske Udbe kao daktilograf. (*Isto.*)

¹⁰⁹ Na otvorenom ročištu procesa, a potom i tokom godina provedenih u zatvoru, Brankov je u bezbroj prilika, u toku revizije procesa protiv Rajka, poimenično naveo 30 lica koja su pre juna 1948. u Mađarskoj radili za Jugoslovene. Prema nekim optužbama on je i s Peterom Gaborom održavao vezu kao agent. Tibor Ciner, istoričar prava, koji je u više navrata radio intervju sa Brankovom, u svojoj monografiji o procesu napominje da savetnik Jugoslovenske ambasade ni u jednoj prilici nije poricao svoju vezu s jugoslovenskim obaveštajnim organima (Zinner Tibor, „A nagy politikai affér“, *A Rajk-Brankov-ügy*, I. kötet. Budapest, Saxum, 2013, 226). Prema jednom izveštaju službe unutrašnjih poslova, od 19. marta 1956. bio je vrlo podložan uticaju; svoje izjave je, polazeći od „držanja islednika i postavljenih pitanja“, u toku revizije iz dana u dan menjao. Isledniku je bilo dovoljno da pred Brankova stavi prazan papir i da on, na osnovu svega nekoliko informacija, protiv bilo koga da očekivanu izjavu. (ÁBTL, 2.1. I/109-a (V-143403/1), 332–333)

¹¹⁰ MNLOL, M-KS 276. f. 65. cs. 70. ő. e. Trbović je 1946. započeo svoje studije na Akademiji oklopnih snaga, nazvanoj po Staljinu. (*Isto.*)

¹¹¹ ÁBTL, 3.2.5. O-8-014/4. 59–60. Major Božo Glažar je pre emigriranja zaista bio oblasni šef Udbe poluostrva Istre. (ÁBTL 3.2.5. O-8-014/2. 208)

¹¹² O njihovom broju AVH je u više navrata pravila izveštaj. Prema tim podacima, 1950. je uspešno razotkriven 91 jugoslovenski agent, najviše njih u okrugu Zalaegerséga (38) i

bio da procene vojni i privredni potencijal Mađarske, stanje u pograničnoj zoni, kao i broj i kretanje sovjetskih trupa stacioniranih u Mađarskoj. Nekoliko njih pokušali su da se infiltriraju u emigrantsku zajednicu u Budimpešti. Neki spisi Istorijskog arhiva upućuju na pretpostavku da je među njima bio i Josip Sučić. Za vreme služenja vojnog roka 1946. godine ovog činovnika ministarstva privrede u Zagrebu vrbovao je kontraobaveštajni oficir njegovog puka, te je posle odsluženja vojnog roka postao „ugrađeni čovek“ Udbe. Jugoslovenska politička policija je s njim ponovo uspostavila kontakt u martu 1949. godine i zadužen je za unutrašnje razbijanje emigranata koji žive u Mađarskoj. U tom cilju je, nakon svog uspešnog pripajanja koloniji, imao zadatak da podstiče nezadovoljstvo i sukobe među emigrantima. Pored toga što je morao da izvršava uputstva dobijena od Jugoslovenske ambasade u Budimpešti, njemu je naređeno i da ubije vođe emigracije, i pojedine članove, i Mađare koji žive zajedno sa emigrantom. Trebalo je da sve to Sučić izvrši oružjem ili uzrokovanjem namernih nesreća koje liče na slučajne. Pošto se prihvatio zadatka, on je podvrgnut detaljnoj obuci koja je obavljena u dvadeset tri navrata, te su ga 17. maja 1949. godine kod Donje Lendave prebacili preko granice.¹¹³

Sučić je granicu prešao 19. maja 1949. godine kod Radiča i prijavio se pograničnoj službi. Prilikom saslušanja izjavio je da je već krajem tridesetih godina došao u vezu sa ilegalnim radničkim pokretom, a 1941. godine, nakon aprilske okupacije Jugoslavije, priključio se partizanskom pokretu. U septembru 1941. godine deportovan je u koncentracioni logor Buhenvald, gde je postao član jedne ilegalne ćelije komunista. U tri navrata pokušao je beg, zbog čega je prebačen u Dahau, a potom u Braunšvajg. Otud je u decembru 1944. godine preko Minhena, Beča i Graca pobegao nazad u Jugoslaviju. U aprilu 1945. godine postao je član Saveza komunističke omladine, a nešto kasnije, 30. juna 1947. primljen je u članstvo KPJ. Posle odsluženja vojnog roka, najpre je radio razne poslove na zagrebačkom glavnom kolodvoru, a potom u Ministarstvu trgovine, gde je nadgledao snabdevanje živinom i jajima. Zbog njegovog javno izraženog stava podrške Informbirou razrešen je svih partijskih funkcija i kao „trockist i oportunist“ isključen iz partije. Osim zbog nepravde i diskriminacije, Sučić je nameru da emigrira učvrstio slušajući moskovske i istočnoevropske radio-emisije.¹¹⁴

Svojom izjavom uspeo je da ubedi i pripadnike državne bezbednosti, uprkos tome što je u njegovom slučaju, 20. maja, izvestilac rukovodstva Glavnog vojnog kontraobaveštajnog odseka Ministarstva odbrane skrenuo pažnju na to da se podaci o zaposlenju koje je Sučić dao ne slažu sa podacima iz njegove

Kiškunhalaša (27). Godine 1951. mađarske vlasti su uhapsile 66 jugoslovenskih agenata; njih 40 bili su mađarske nacionalnosti. Oni su u najvećem broju prešli granicu u oblasti Kiškunhalaša (25), Nađatada i Pečuja (18, to jest 17 lica). Zanimljivo je da je na području okruga Zalaegerszeg uhapšeno svega pet jugoslovenskih agenata. (ÁBTL, A-2127/4. 170-179. i 3.2.5. O-8-014/4. 226)

¹¹³ ÁBTL, 3.2.5. O-8-014/2. 161-166.

¹¹⁴ ÁBTL, 3.2.4. K-138. 7-10.

radne knjižice.¹¹⁵ Nakon petnaestodnevnog pritvora vlasti su Sučića ipak pustile na slobodu i smestile u hotel „Keleti“. Štaviše, AVH je započeo rad s njim zbog toga što je „imao marksističko obrazovanje veće od prosečnog“, što je bio inteligentan i jak karakterom, „pouzdan kako s materijalnog tako i s moralnog aspekta“ i zbog njegovih važnih hrvatskih veza. Pošto se Sučić i sam prihvatio obavljanja kurirskih poslova, AVH je planirao da mu poveri uspostavljanje veze s jednim majorom Ministarstva odbrane u Beogradu, čije je vrbovanje bilo u toku.¹¹⁶ Njegova ideološka obuka započeta je 31. maja, ali je bavljenje njim 13. jula obustavljeno. Do njegovog hapšenja 6. avgusta 1949. troškovi njegove opskrbe, hrane i smeštaja iznosili su 3.738 forinti i 30 filera.¹¹⁷

Deo priče o Sučiću je i taj da su ga zbog špijunske aktivnosti 1949. godine osudili na šest godina zatvora, a na slobodu je pušten 4. avgusta 1955. godine. U leto 1956. pobjegao je u Čehoslovačku, a potom u zapadnu Evropu. Duže ili kraće vreme živio je u Austriji, Francuskoj i Saveznoj Republici Nemačkoj. U Mađarsku se preko Austrije vratio ilegalnim putem, iz ličnih razloga, oktobra 1962. godine. Njegovim slučajem ponovo je počela da se bavi državna bezbednost. Mada je prema tada sačinjenim zapisnicima Sučić poricao svoju špijunsku aktivnost i tražio za sebe rehabilitaciju, do toga na kraju nije došlo. Rukovodstvo Grupe III/II Ministarstva unutrašnjih poslova je, istovremeno, 30. decembra 1962. godine predložilo da se nastani u Mađarskoj i da dobije mađarsko državljanstvo.¹¹⁸

Kao što se i iz Sučićevog slučaja vidi, služba državne bezbednosti je one koji su tražili politički azil pokušala, s više ili manje uspeha, da angažuje kao obaveštajce. Tako su postupili i u slučaju Radeta Tomanovića, uprkos tome što se u jednom podsetniku, sačinjenom 23. novembra 1948. godine, o njemu ne govori na baš dopadljiv način. Prema anonimnom sastavljaču spisa, Tomanović deluje kao „karakterističan tip nedoučenog čoveka“, sa manjkavim političkim obrazovanjem, a čak ni svoje učešće u radničkom pokretu nije umeo da dokaže na ubedljiv način. Na osnovu svega toga nije ni predlagao da se nadalje bave njim.¹¹⁹ Tomanović koji je poticao iz građanske porodice je, međutim, privukao pažnju državne bezbednosti. Slično Brankovu i mnogim drugim mladima, i on je još u gimnaziji došao u vezu s komunističkim pokretom. Zbog toga ga se otac, inače vojni oficir, odrekao, te je prekinuvši školovanje bio primoran da radi u jednom rudniku uglja. Član partije, koja je radila u ilegalnosti, postao je 1929. sa svojih sedamnaest godina. Početkom tridesetih godina prošlog veka je uhapšen, te je nakon odsluženja zatvorske kazne od šest meseci emigrirao na zapad. Bio je u Italiji, pa u Francuskoj, gde je zbog ranjavanja jednog islednika 1935. godine osuđen na pet godina zatvora. Posle oslobađanja pobjegao je u

¹¹⁵ *Isto*.

¹¹⁶ ÁBTL, 3.2.4. K–138. 3. i 6.

¹¹⁷ ÁBTL, 3.2.4. K–138. 3–4. Sučića su vlasti 12. novembra 1949. internirale. (*Isto*, 15. koverat 13)

¹¹⁸ U vezi s navodnom Sučićevom špijunskom delatnošću i ponovnim begom 1962. videti ÁBTL, 3.1.9. V–147762.

¹¹⁹ MNLOL, M–KS 276. f. 68. cs. 65. ő. e. 8–9.

Tunis, gde je stupio u Slobodnu francusku vojsku predvođenu Šarlom de Golom. U Jugoslaviju se vratio 1945. godine i dobio čin komandira čete. Posle rata u Beogradu imenovan je za direktora kadrovske odeljenja Glavne direkcije tekstilne industrije. Udba ga je na moralnom osnovu zavrbovala 1946. godine, a njihovu vezu Tomanović ni pred mađarskim vlastima nije tajio. Pored toga, što se na svom radnom mestu bavio razotkrivanjem „fašističkih i profašističkih elemenata“, u Horgošu je otkrio četničkog vođu Luku Kneževića koji se tamo skrivao. Pretpostavka je da je zahvaljujući tome, u leto 1947. godine dobio zadatak da se infiltrira u jednu ilegalnu četničku organizaciju. Po njegovoj tvrdnji, u toku dvomesečnog rada razotkrio je osamdeset dve osobe. Nakon odluke Informbiroa je, međutim, odbio nove zadatke, te je 4. oktobra 1948. godine prebegao u Mađarsku. Početkom 1949. godine njim je počeo da se bavi pukovnik Deži (moguće da se radi o Đuli Deči, potpukovniku AVH), ali zadatak u Jugoslaviji Tomanović nije prihvatio. Iako spisi u Istorijском arhivu o tome ne govore, pretpostavka je da je rezultat njegovog suprotstavljanja bilo njegovo hapšenje 2. novembra 1949. godine i internacija u Kištarču.¹²⁰

Iako su se prihvatili obaveštajnog posla, Antun Kopic i Eugen Njaradi u stvarnosti nisu postigli mnogo uspeha. Jugosloveni su obojicu uhapsili, prvog su osudili na dvadeset pet, a drugog na osam godina. Taj posao prihvatili su i Mikša Mikor i Ladislav Posavec, ali nakon što su prešli granicu, veza s njima se prekinula; emigranti nisu raspolagali podacima o njihovoj sudbini.¹²¹ U odnosu na njihov slučaj, znatno bolje je dokumentovan slučaj jugoslovenskih kapetana Boška Kolundžije i Radeta Mrđenovića kao i kapetana graničnih jedinica Ante Raka, koji su sa 17. na 18. decembar 1948. godine prebegli u Mađarsku. Sva trojica su poticali iz siromašne zemljoradničke porodice. Sa ilegalnim komunističkim pokretom povezali su se tokom 1941–42 godine. Za vreme Drugog svetskog rata pristupili su partizanima, a 1943. godine svi primljeni u partiju. Kolundžija i Mrđenović su na različitim dužnostima radili i za KOS. Nakon što su se izjasnili za rezoluciju Informbiroa, u avgustu 1948. godine sva trojica su dospeli u zatvor; za beg su se odlučili posle oslobođanja, a i to su pažljivo pripremili.¹²² Od Zagreba su vozom putovali do Belišća u Slavoniji, a odatle su put nastavili pešice do pograničnog mesta Torjanci. Na tlo Mađarske stupili su 18. decembra, nakon što su jednog meštana, pod pretnjom revolverom, prisilili da ih prevede preko granice. Kada su prešli na mađarsku stranu, od Eperješpuste do mesta Old stigli su uz pomoć jednog meštana, odakle su ih pogranični organi otpremili u Šikloš.¹²³

Iz Šikloša su ih već sutradan, 19. decembra otpremili za Budimpeštu i sve do 12. maja 1949. godine bili su u kućnom pritvoru. Potrebno je reći da je to

¹²⁰ ÁBTL, 3.2.4. K–750. 72–74. i ÁBTL, 3.1.5. O–9698/2. 18–19. Tomanović je kasnije rehabilitovan; u Mađarskoj revoluciji 1956. učestvovao je kao pripadnik snaga održavanja reda. (*Isto.*)

¹²¹ MNLOL, M–KS 276. f. 98. cs. 139. ő. e. 208.

¹²² ÁBTL, 3.2.4. K–563. 9–10.

¹²³ MNLOL, XIX–B–10. 26. kutija, 18. ő. e. Zapisnik, 18. decembar 1948.

u praksi značilo da su bili smešteni u jednoj vili. Budući da za vlasti njihove biografije baš nisu bile ubedljive, da bi potvrdili ozbiljnost svojih namera, posle dugog nagovaranja, Boška Kolundžiju i Radeta Mrđenovića su 24. marta 1949. godine vratili u Jugoslaviju. Zadatak im je bio da zavrbuju šefa kadrovskog odeljenja zagrebačke organizacije KOS. Tokom pripreme su dobili obećanje da će im posle uspešno izvršenog zadatka biti omogućeno da nastave put ka svom ranije planiranom cilju, u SSSR. Iako taj zadatak nisu izvršili do kraja (umesto šefa odeljenja, koji je bio na nepoznatoj lokaciji, oni su vrbovali svog starog poznanika Stojana Nježića, partijskog sekretara Artiljerijske škole u Zagrebu),¹²⁴ s puta su se vratili 29. marta. Vlasti su doduše posumnjale da je sve to poslužilo samo dezinformaciji, ali je vojnopolitička policija na kraju njihov izveštaj prihvatila kao ispravan. Pretpostavljamo da zbog slabog kvaliteta informativnog materijala nisu posumnjali u to da je njihov prebeg organizovala Udba.¹²⁵ Nove zadatke, međutim, oni nisu prihvatili i umesto sebe predlagali su svog trećeg druga, povučenog Antu Raka „koji je imao prosečno vojno i političko obrazovanje“, koji se kao kurir 25. aprila zaputio kod Nježića u Zagreb. Za troškove su mu dodelili deset hiljada dinara. Nakon izvršenja zadatka, 29. aprila vratio se u Mađarsku. Nove zadatke, međutim, ni on nije prihvatao i slično svojim drugovima tražio je da vlasti, shodno datom obećanju, osiguraju njihov put u SSSR.¹²⁶ Umesto toga, početkom juna sva trojica su na nedelju i po dana dospeli u pritvor AVH, a potom su mogli da se uključe u rad emigrantske kolonije u Mađarskoj.¹²⁷ Ali Rade Mrđenović se kasnije prihvatio najmanje još jednog zadatka. S tog zadatka se, međutim, nije vratio u Mađarsku; o njegovoj sudbini u jesen 1952. godine ni AVH ni emigranti nisu imali detaljnije informacije.¹²⁸

Služba državne bezbednosti emigrante nije koristila samo protiv Jugoslavije već je neke nameravala da vrbuje za opservaciju svojih drugova unutar zajednice. Za svog najboljeg agenta, koji je radio na liniji sa Jugoslavijom, smatrali su Brankovljevog nećaka Branislava Živkova.¹²⁹ Živkov je rođen 7. septembra 1927. godine u Bečeju. Slično svom stricu i svojim drugovima emigrantima, još kao mlad postao je prijemčiv za ideologiju komunizma. Za vreme Drugog svetskog rata zbog svoje aktivnosti u Skoju, koji je radio u ilegali, u junu 1944. godine i njega su deportovali u Nemačku (član ove organizacije bio je od 1943. godine). Iz radnog logora uspeo je da pobegne u jesen 1944. godine. Potom se skrivao u Bečeju i na okolnim salašima, te je u oktobru 1945. godine stupio u Sedmu vojvođansku brigadu, gde je radio i kao omladinski rukovodilac. Pokušao je i da studira, ali je, pozivajući se na svoju tešku materijalnu situaciju, prekinuo studije. U januaru 1949. godine zaposlio se u beogradskom preduzeću „Autotransport“. Jedan njegov poznanik, koji je radio u novosadskom

¹²⁴ MNLOL, M–KS 276. f. 67. cs. 126. ő. e. 104. i ÁBTL, 3.2.4. K–563. 9–10.

¹²⁵ ÁBTL, 3.2.4. K–563. 8.

¹²⁶ ÁBTL, 3.2.4. K–563. 11. i K–680. 1.

¹²⁷ MNLOL, M–KS 276. f. 67. cs. 126. ő. e. 104.

¹²⁸ MNLOL, M–KS 276. f. 98. cs. 139. ő. e. 208. i ÁBTL 3.2.4. K–862.47.

¹²⁹ ÁBTL, 2.1.1. I/109-a (V–143403/1). 335.

odeljenju Udbe, u februaru 1949. godine upozorio ga je da jugoslovenska državna bezbednost razmatra mogućnost njegovog hapšenja. Koristeći svoje rodbinske veze, početkom marta 1949. godine, Brankov ga je prebacio u Mađarsku.¹³⁰ Tešnju vezu sa organima državne bezbednosti Mađarske ostvario je posle hapšenja Brankova, u septembru 1949. godine. Prema njegovoj kasnijoj izjavi, trebalo je da odgovori na stričevo pismo u kojem ga on moli da čuva Klaru Balaši, kojom je nameravao da se oženi.¹³¹ Mladića, koga su kasnije okarakterisali kao „obrazovanog, inteligentnog i oštromnog“, istovremeno i kao „skromnog i predusretljivog“, i veoma načitanog,¹³² državna bezbednost zavrbovala je početkom decembra, a što se tiče emigranata zadužili su ga, pre svega, za opservaciju Klare Balaši.¹³³ Iz njegovog istražnog dosijea, koji se nalazi u Istorijskom arhivu, ne nazire se, međutim, da li su prilikom njegovog vrbovanja primenili presiju i iskoristili činjenicu da je bio u bliskoj rodbinskoj vezi sa Brankovom, koji je tokom Rajkovog procesa optuživan za špijunažu, antidržavnu zaveru, ubistvo Živka Boarova i koji je osuđen na doživotnu robiju.

Zajednicu, odsečenu od spoljnog sveta, zatvorenu unutar sebe, čiji su članovi i omrzli vlast i bili joj na raspolaganju, opterećivalo je više unutrašnjih konflikata. Osuda Brankova i njegovo hapšenje demoralisalo je mnoge i negativno uticalo na život emigracije. Među članovima kolonije zavladao je strah i međusobno optuživanje. Više nije bilo discipline, svako je strahovao i s podozrenjem gledao na drugoga. Postalo je uobičajeno da su utočište od svakodnevnih problema, podozrenja i međusobnog optuživanja pokušavali da nađu u zabavi.¹³⁴

Život emigranata ni kasnije nije bio bez teškoća. Više članova kolonije uhapšeno je u vezi s Rajkovim procesom ili u vezi s drugim procesima, internirano ili osuđeno na zatvorske kazne. I u najvišim krugovima emigracije postojala su stalna trvenja, što je otežavalo političku delatnost. Praćenje dalje sudbine emigranata će, međutim, biti deo neke naredne studije.

Rezime

Kao neočekivana posledica sovjetsko-jugoslovenskog konflikta, koji je izbio 1948. godine, organizovane su jugoslovenske političke emigrantske zajednice u SSSR-u kao i u zemljama Istočne Evrope, koje su pripadale sovjetskoj interesnoj sferi. Tako je bilo i u Mađarskoj. Prvi emigranti pristigli su u zemlju pošto je konflikt obelodanjen u javnosti (28. jun 1948. godine). Njihova zajednica se brojčano permanentno uvećavala do leta 1949. godine. Granicu su prešli

¹³⁰ ÁBTL, 3.1.9. V-51967. 4, 21-22 i 24-26.

¹³¹ ÁBTL, 3.1.9. V-51967. 22.

¹³² ÁBTL, 3.1.9. V-51967.70.

¹³³ ÁBTL, 3.1.9. V-51967. 28. i 68. Živkov je svoju vezu sa AVH uskoro obznanio pred više jugoslovenskih emigranata. (*Isto.*) Njegove izveštaje o Klari Balaši, koje je između 17. januara i 29. avgusta 1950. pisao pod pseudonimom „Kobra“ videti u ÁBTL, 2.1. VII/37-a, u dosijeu, 32-237.

¹³⁴ ÁBTL, 2.1. VII/37-a, 111-112.

pod različitim okolnostima, samostalno ili kolektivno, organizovani u manje grupe. Prvu značajnu promenu u broju i kvalitetu zajednice predstavljalo je emigriranje Lazara Brankova, kao i više saradnika Jugoslovenske ambasade u Budimpešti. Većinu emigranata činili su mlađi muškarci od dvadeset-trideset godina, uglavnom poreklom iz Vojvodine. Na njihov politički stav veliki uticaj imala je partizanska borba između 1941. i 1945. godine; mnogi od njih bili su članovi Skoja i KPJ. U organizovanju njihove zajednice i pokretanju političke aktivnosti trajne zasluge imao je Lazar Brankov, čijim se predstavkama suštinski bavilo i rukovodstvo Mađarske radničke partije. Svakodnevnica emigranata je obeležena mnogim teškoćama, a njih su pomno pratili i organi Državne bezbednosti. Više emigranata izvršavalo je i špijunske zadatke jer je postojao i stalni strah od moguće infiltracije jugoslovenskih diverzantskih elemenata.